

HELDER
OP SCHOOL

KEUZEBAAS

PROCESEVALUATIE

Inhoudsopgave

1. De ontwikkeling van Keuzebaas	3
1.1. Achtergrond	3
1.2. Te beïnvloeden determinanten	5
1.3. Doelstelling Keuzebaas	7
1.4. Theoretisch kader en gebruikte methoden	8
2. Keuzebaas	11
2.1. Train-de-trainer	11
2.2. Docententraining	11
2.3. Lespakket	11
2.4. Informatie voor ouders	19
3. Onderzoeksmethode.....	21
3.1. Doelstelling en onderzoeksvragen	21
3.2. Werkwijze	21
3.3. Dataverzameling	21
3.4. Analyse.....	22
4. Resultaten pilot 2023	23
4.1. Uitvoering Keuzebaas leerjaar 1.....	23
4.2. Uitvoering Keuzebaas leerjaar 2.....	30
5. Conclusie en aanbevelingen pilot 2023.....	40
5.1. Uitvoerbaarheid Keuzebaas	40
5.2. Geschiktheid Keuzebaas.....	41
5.3. Werkzaamheid Keuzebaas.....	42
5.4. Conclusie	46
5.5. Aanbevelingen	46
Literatuur	48

1. De ontwikkeling van Keuzebaas

Keuzebaas maakt onderdeel uit van het preventieprogramma Helder op School. Helder op School is een integraal preventieprogramma voor het onderwijs met als doel het eerste gebruik van middelen (roken, alcohol drinken en het gebruiken van drugs) zo lang mogelijk uit te stellen. Bij leerlingen die al wel ervaring hebben met het gebruik van middelen, probeert Helder op School het gebruik zoveel mogelijk te beperken en problematisch gebruik te voorkomen.

Het lespakket Keuzebaas is ontwikkeld door middel van Intervention Mapping en is speciaal bedoeld voor leerlingen uit het praktijkonderwijs. In dit hoofdstuk is achtereenvolgens beschreven:

- waarom Keuzebaas is ontwikkeld;
- op welke determinanten van gedrag Keuzebaas zich richt;
- wat de doelen van Keuzebaas zijn;
- op welk theoretisch kader Keuzebaas is gebaseerd;
- welke methoden voor gedragsverandering in de lessen zijn verwerkt.

1.1. Achtergrond

Uit een groot aantal studies blijkt, dat middelengebruik kan leiden tot allerlei gezondheidsproblemen op de korte termijn (o.a. hoofdpijn, misselijkheid, duizeligheid, bewusteloosheid, oververhitting en psychoses) en de lange termijn (o.a. hart- en vaatziekten, longziekten en verschillende vormen van kanker) (Krul et al., 2011; Roberts, 2017). Alcohol- en drugsgebruik wordt bovendien geassocieerd met verschillende maatschappelijke problemen, zoals agressie en geweld, verkeersongevallen, het hebben van onbeschermd seks en het moeten ondergaan van ongewenste seksuele ervaringen (Scott-Sheldon et al., 2012, Labbe & Maisto 2011). In het onderwijs kunnen (de gevolgen van) drank- en drugsgebruik bovendien leiden tot verzuim, verminderde prestaties en schooluitval (Ter Bogt et al., 2009; Scott-Sheldon et al., 2012; Labbe & Maisto 2011).

Hoewel middelengebruik op alle leeftijden negatieve gevolgen kan hebben, zijn de gezondheidsrisico's voor jongeren sterker dan voor volwassenen (Schrijvers & Schoenmaker, 2008). Gebruik op jonge leeftijd, vergroot bovendien de kans op veelvuldig en problematisch gebruik in de toekomst (Griffin et al., 2010). Het is daarom belangrijk om middelengebruik zo lang mogelijk uit te stellen. Uit verschillende studies komt naar voren, dat jongeren met een licht verstandelijke beperking en/of psychische of gedragsproblemen, een verhoogd risico lopen op problematisch middelengebruik (Carroll Chapman & Wu, 2012; Hilderink et al., 2010; Kepper et al., 2014; To et al., 2014; Vermeulen-Smit et al., 2014). Deze jongeren ondervinden bovendien vaker, negatieve mentale, fysieke en sociale consequenties. Dit maakt het beschermen van deze jongeren extra relevant.

1.1.1 Praktijkonderwijs

Leerlingen van het praktijkonderwijs vormen een risicogroep voor problematisch middelengebruik. Al is er geen sprake van een homogene groep. Een aanzienlijk deel van de leerlingen heeft een licht verstandelijke beperking, maar dit geldt niet voor alle leerlingen. Er spelen vaak nog allerlei andere problemen zoals psychiatrische problematiek, medisch-organische problemen en/of problemen in het gezin en de sociale context (Van der Woude, 2018). Een vergelijking tussen de prevalentie van middelengebruik in het vmbo, havo en vwo (vo) (Rombouts et al., 2020a) en het praktijkonderwijs (pro) (Rombouts et al., 2020b), laat zien dat het aantal leerlingen dat wel eens heeft gerookt op het praktijkonderwijs, significant hoger is dan op vmbo, havo en vwo. Voor alcohol, blowen en het gebruik van lachgas, geldt dit niet. Alcoholgebruik komt significant minder voor op het praktijkonderwijs. Maar als leerlingen van het praktijkonderwijs alcohol drinken, dan drinken zij doorgaans meer dan hun leeftijdgenoten op het vmbo, havo en vwo. Zo drinkt 26% van de praktijkleerlingen die wel eens alcohol hebben gedronken, 10 glazen of meer in een weekend, tegenover 5% van de leerlingen op het vmbo, havo en vwo. Voor blowen en het gebruik van lachgas geldt, dat jonge praktijkleerlingen vaker ervaring hebben met deze middelen dan hun leeftijdgenoten op vmbo, havo en vwo, maar dat dit verschil verdwijnt als de leerlingen ouder worden. Opnieuw geldt echter, dat leerlingen van het praktijkonderwijs meer gebruiken. Van de praktijkleerlingen die ervaring hebben met cannabis, blowt 25% 10 keer of vaker per vier weken, tegenover 17,7% van de leerlingen op het vmbo, havo en vwo.

Tabel 1: prevalentie middelengebruik naar schooltype en leeftijd

	Ooit gerookt		Ooit alcohol		Ooit geblowd		Ooit lachgas	
	PRO	VO	PRO	VO	PRO	VO	PRO	VO
12 jaar	11,6%*	4,2%	15,6%*	21,2%	2,3%*	0,9%	7,8%*	6,0%
13 jaar	11,5%*	8,5%	18,4%*	31,5%	2,2%	3,5%	9,3%*	7,5%
14 jaar	20,0%	17,9%	30,2%*	51,1%	8,4%	10,0%	12,1%*	8,4%
15 jaar	28,5%	25,1%	36,7%*	62,4%	8,9%*	15,8%	8,1%*	12,5%
16 jaar	36,3%	32,5%	50,3%*	71,6%	15,2%*	25,7%	18,1%	17,0%
12-16 jaar	21,4%*	17,0%	30,2%*	49,9%	7,4%*	10,4%	11,0%	9,9%

*p < .05

1.2. Te beïnvloeden determinanten

Uit de literatuur blijkt, dat (problematisch) middelengebruik door jongeren verklaard kan worden door een combinatie van verschillende factoren. Deze determinanten zijn onder andere: kennis, risicoperceptie, attitude, ervaren sociale norm, eigen-effectiviteitsverwachting en vaardigheden. Ook de ouders van de jongeren spelen een belangrijke rol.

Hoewel **kennis** niet direct gerelateerd is aan gedrag, is kennis over de gevaren van middelengebruik wel belangrijk (**risicoperceptie**). Wat een jongere weet – of denkt te weten- over de effecten van middelen en de gevolgen van middelengebruik, beïnvloedt of de jongere een positieve of een negatieve houding heeft ten opzichte van middelengebruik (Brug, 2010). Bij leerlingen uit het praktijkonderwijs verlopen denkprocessen langzamer, waardoor de verwerking van informatie minder snel gaat (Kleinert et al., 2009). Uit onderzoek blijkt bovendien dat het verbale werkgeheugen van jongeren met een licht verstandelijke beperking, minder goed functioneert dan dat van hun leeftijdgenoten zonder beperking (Van der Molen et al., 2007). Dit betekent dat na blootstelling aan dezelfde informatie, leerlingen van het praktijkonderwijs minder kennis hebben van de gevaren van middelengebruik, dan hun leeftijdgenoten op vmbo, havo en vwo.

Een **attitude** geeft aan hoe iemand tegenover bepaald gedrag staat. Uit onderzoek blijkt dat de attitude een belangrijke voorspeller is voor alcohol- en drugsgebruik. Hoe positiever iemand tegenover alcohol staat, hoe meer deze persoon drinkt (Gorp et al., 1998). Vergelijkbare verbanden zijn gevonden voor roken en drugsgebruik. Deze relatie tussen attitude en middelengebruik, geldt ook voor mensen met een licht verstandelijke beperking (Swerts et al., 2017; VanDerNagel et al., 2017; Whitaker, & Hughes, 2003). Jonge kinderen hebben over het algemeen een negatieve attitude ten opzichte van middelengebruik (Masten et al., 2008). Deze attitude wordt positiever in de adolescentie. In deze periode worden jongeren nieuwsgierig naar nieuwe ervaringen en komen jongeren ook vaker in aanraking met middelengebruik. Deze ontwikkeling verloopt niet bij iedere jongere op hetzelfde tempo, maar is onder meer afhankelijk van de ervaren sociale normen in zijn of haar omgeving. Praktijkleerlingen vormen een heterogene groep; hierdoor kunnen er grote verschillen zijn in de attitude van de leerlingen ten aanzien van middelengebruik. In de eerste leerjaren heeft de meerderheid van de leerlingen echter nog geen ervaring met middelengebruik (Rombouts et al., 2020b). In deze periode zal de attitude nog overwegend negatief zijn.

De **ervaren sociale norm** verwijst naar wat normaal of gangbaar gedrag is binnen een groep. Deze sociale norm wordt op twee manieren bepaald. Enerzijds door waarneming van het gedrag van anderen. Deze observatie van wat anderen doen, wordt ook wel de descriptieve sociale norm genoemd. Anderzijds is de verwachting van wat andere mensen vinden, belangrijk. Wordt een bepaald gedrag door anderen geaccepteerd of normaal gevonden of juist niet? Dit wordt ook wel de injunctieve sociale norm genoemd. Wanneer jongeren verwachten dat middelengebruik door hun sociale omgeving wordt geaccepteerd dan

zijn zij ook sneller geneigd om zelf middelen te gebruiken (Schrijvers & Schuit, 2010). Beide aspecten van de sociale norm, zijn van invloed op de bereidheid om bepaald gedrag te vertonen (Ajzen, 1991). Jonge adolescenten zijn erg gevoelig voor de goedkeuring van anderen (Bava & Tapert, 2010; Steinberg, 2007). Voor jongeren met een licht verstandelijke beperking geldt dit in nog sterkere mate. Doordat zij vaak een negatief zelfbeeld hebben, doen zij heel erg hun best om zich te conformeren (Taggart et al., 2008). Dit maakt leerlingen van het praktijkonderwijs extra kwetsbaar wanneer zij opgroeien in een omgeving waarbinnen middelengebruik sociaal geaccepteerd is (VanDerNagel et al., 2017).

Naast verwachtingen over de sociale omgeving, spelen ook verwachtingen over de eigen competentie een rol, de zogenaamde **eigen-effectiviteitsverwachting**. Jongeren die verwachten dat zij niet goed in staat zijn om matig alcohol te gebruiken, drinken doorgaans meer dan jongeren die verwachten dat zij hier wel toe in staat zijn (Norman et al., 1998). Deze zelfde relatie is gevonden voor drugsgebruik. Jongeren met een lage eigen-effectiviteitsverwachting hebben meer kans drugs te gebruiken, terwijl het ervaren van meer persoonlijke controle, leidt tot minder drugsgebruik (Adalbjarnardottir & Rafnsson, 2001). Voor jongeren met een licht verstandelijke beperking geldt enerzijds, dat zij vaak een irreële competentiebeleving hebben (Van Nieuwenhuijzen et al., 2007), waardoor zij veelal de neiging hebben zichzelf te overschatten (Fabriek-Van de Glind & Widdershoven-Van der Wal, 2005). Tegelijkertijd hebben zij vaak een negatief zelfbeeld, doordat zij vaker dan hun leeftijdsgenootjes te maken krijgen met faalervaringen (Taggart et al., 2008). Dit maakt dat leerlingen van het praktijkonderwijs, als zij in aanraking komen met middelengebruik, minder goed in staat zijn om hier verstandige keuzes in te maken.

Uit verschillende studies blijkt, dat de mate waarin kinderen beschikken over sociale, emotionele en cognitieve **vaardigheden** van invloed is op de mate waarin zij risicogedrag vertonen (WHO, 2016). Bij jongeren met een verstandelijke beperking, is het sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau vaak lager dan op basis van de kalenderleeftijd verwacht zou worden. Zij hebben een beperktere concentratieboog, meer moeite met het ordenen en rangschikken van informatie (Collot d'Escury et al., 2009; Van Nieuwenhuijzen, 2009) en het herkennen en oplossen van probleemsituaties (Kleinert, et al., 2009). Dit maakt leerlingen van het praktijkonderwijs kwetsbaarder zijn voor riskant gedrag, waaronder het gebruik van middelen.

Naast persoonlijke risicofactoren speelt ook de omgeving een belangrijke rol in het ontstaan van problematisch middelengebruik. Bij het eerste gebruik spelen vooral de **ouders** een belangrijke rol (Vermeulen-Smit et al., 2014; Villagrana & Lee, 2018). Verschillende studies hebben een verband gevonden tussen het middelengebruik van het kind en de normen die ouders uitdragen (Van der Vorst et al., 2010), het ontbreken van duidelijke regels (Carver et al., 2017; Emory et al., 2010; Hiemstra et al., 2017; Vermeulen-Smit et al., 2014), inconsistentie in de regels (Sharmin et al., 2017; Yap et al., 2017) en het laten proeven van alcohol (Colder et al., 2018; Mattick et al., 2018). Leerlingen van het

praktijkonderwijs vormen een diverse groep. Sommige leerlingen groeien op in een zeer beschermde omgeving, waarin niet of nauwelijks sprake is van middelengebruik. Relatief veel leerlingen komen echter uit kwetsbare gezinnen, waarbinnen middelengebruik vaker voorkomt (Van Der Nagel et al., 2017).

1.3. Doelstelling Keuzebaas

Keuzebaas richt zich op het verminderen van risicofactoren en versterken van beschermende factoren voor vroegtijdig experimenteergedrag door leerlingen van het praktijkonderwijs.

Het doel van het lespakket is het in een gezonde richting beïnvloeden van de houding en de ervaren sociale norm, ten aanzien van middelengebruik (roken, alcohol drinken en het gebruik van lachgas of wiet). Daarnaast heeft het lespakket als doel de probleemoplossende vaardigheden van de leerlingen te versterken, door hen te laten oefenen met het maken van gezonde keuzes.

1.3.1 Subdoelen leerlingen

De lessen van Keuzebaas richten zich op verschillende determinanten van gedrag: kennis/risicoperceptie; attitude; ervaren sociale normen; en eigen-effectiviteitsverwachtingen/vaardigheden. Per determinant zijn één of meerdere subdoelen geformuleerd:

Kennis/risicoperceptie

- De leerlingen leggen uit dat jongeren onder de 18 jaar niet mogen roken, geen alcohol mogen drinken en geen drugs mogen gebruiken (NIX18).
- De leerlingen leggen uit dat roken, alcohol drinken (leerjaar 1 en 2) en het gebruik van lachgas en wiet (leerjaar 2), negatieve gevolgen kan hebben.

Attitude

- De leerlingen spreken zich negatief uit over middelengebruik.
- De leerlingen spreken zich positief uit over het maken van gezonde keuzes.

Ervaren sociale normen

- De leerlingen benoemen dat middelengebruik door minderjarigen in Nederland niet normaal wordt gevonden (NIX18).
- De leerlingen leggen uit dat de meeste leeftijdgenoten geen middelen gebruiken.
- De leerlingen leggen uit dat anderen hen accepteren als zij geen middelen gebruiken.

Eigen-effectiviteitsverwachting/vaardigheden

- De leerlingen uiten vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken.
- De leerlingen laten zien dat zij voordelen en nadelen kunnen afwegen.
- De leerlingen laten zien dat zij een gezonde keuze kunnen maken, door het maken van een afspraak met zichzelf.

1.3.2 Subdoelen ouders

De ouders van de leerlingen krijgen tijdens de uitvoering van Helder op School: Keuzebaas, informatie aangereikt over hun rol in het middelengebruik van hun kind. Dit materiaal voor ouders heeft als belangrijkste doel om ouders ervan te overtuigen dat het belangrijk is dat zij hun kind geen alcohol of sigaretten geven.

Kennis

- De ouders benoemen dat kinderen meer middelen gaan gebruiken als zij het kind alcohol of sigaretten geven.

Attitude

- De ouders laten zich negatief uit over het verstrekken van alcohol of sigaretten.

1.4. Theoretisch kader en gebruikte methoden

Bij de ontwikkeling van Keuzebaas is gebruik gemaakt van diverse theorieën over gedragsverandering. Uit deze theoretische verklaringsmodellen zijn methoden voor gedragsverandering afgeleid om de determinanten te beïnvloeden.

In de lessen wordt ingegaan op de risico's van roken en alcohol drinken (leerjaar 1 en 2) en het gebruik van wiet en lachgas (leerjaar 2). Het *Health Belief Model* beschrijft dat **risicoperceptie** een belangrijke voorwaarde is voor de keuze voor gezond gedrag. Zolang iemand zich er niet van bewust is dat bepaald gedrag negatieve consequenties heeft, is de kans groter dat deze persoon ongezond gedrag laat zien (Sheeran & Abraham, 1996). Om de risicoperceptie van de leerlingen te beïnvloeden, wordt gebruik gemaakt van verschillende methoden. In de eerste plaats via overtuigende communicatie, waarbij de negatieve gevolgen van middelengebruik worden benadrukt. Hierbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de belevingswereld van de leerlingen, zodat de informatie persoonlijk relevant is.

Leerlingen van het praktijkonderwijs hebben veelal moeite met het verwerken van (verbale) informatie. Jeugdigen met een licht verstandelijke beperking, hebben meestal een relatief sterker visueel-ruimtelijk werkgeheugen, waardoor zij informatie makkelijker onthouden en kunnen terughalen, wanneer deze wordt ondersteund met visuele informatie zoals plaatjes (De la Iglesia et al., 2005). Daarom wordt **kennis** gedoseerd aangeboden, wordt er gebruik gemaakt van visuele ondersteuning (plaatjes, animaties) en wordt informatie op meerdere momenten herhaald (De Koning & Collin, 2007). Kennis over risico's is verwerkt in interactieve werkvormen, zoals het kwartspel (les 2 leerjaar 1 en les 3 leerjaar 2) en het Rad van Risico's (les 2 leerjaar 2), zodat de leerlingen actief met de lesstof aan de slag gaan. De kennis wordt ook visueel aangeboden door bijvoorbeeld het filmpje NIX18 (les 1 leerjaar 1) of de casussen met bijbehorende filmpjes Tijmen en Esra (les 4 leerjaar 1) en Farah en Imke (les 4 leerjaar 2).

De *Protection Motivation Theory* (Rogers, 1983) stelt, dat kennis van risico's niet voldoende is voor gedragsbeïnvloeding. Het is ook noodzakelijk om de leerling een handelingsperspectief te bieden, waardoor deze het vertrouwen krijgt dat hij/zij in staat is dit risico te vermijden. Keuzebaas biedt dit handelingsperspectief door aandacht te besteden aan het maken van gezonde keuzes, waarmee de leerlingen op verschillende manieren aan de slag gaan. De *3 dagen gezond!*-afspraken (les 3 leerjaar 1) is hier een voorbeeld van. Het vertrouwen in het maken van gezonde keuzes wordt geleerd aan de hand van het stappenplan: STOP, DENK en KIES, DOE (les 4 leerjaar 1 en les 1 leerjaar 2).

Volgens de *Theory of Planned Behavior* (Ajzen, 1991), zijn verschillende determinanten relevant voor de intentie om gezonde keuzes te maken. Alle opdrachten zijn gericht op het vasthouden van een negatieve attitude ten aanzien van middelengebruik en een positieve attitude ten aanzien van gezonde keuzes. De **attitude** zegt iets over hoe iemand staat tegenover bepaald gedrag. Bijvoorbeeld: 'roken is duur' of 'roken is stoer'. Deze attitude kan worden beïnvloed door de nadruk te leggen op specifieke voor- en nadelen. In de lessen gebeurt dit door middel van overtuigende communicatie, waarbij de negatieve gevolgen van middelengebruik en de positieve gevolgen van de gezonde keuze, worden benadrukt. In de docententraining en -handleiding, krijgt de docent handvatten om hiermee om te gaan.

Naast de eigen opvattingen, zijn ook de waargenomen opvattingen van anderen relevant voor de keuzes die jongeren maken. De lessen van Keuzebaas besteden veel aandacht aan de **ervaren sociale norm** ten aanzien van middelengebruik. In de lessen wordt de boodschap uitgedragen dat middelengebruik (op jonge leeftijd) niet normaal is: de meeste jongeren gebruiken geen middelen. Hiervoor wordt onder andere gebruik gemaakt van kennisoverdracht over de geldende wet- en regelgeving. In het eerste leerjaar wordt stilgestaan bij de betekenis van de NIX18-regel. De informatie wordt visueel ondersteund en doordat de leerlingen ook zelf actief met het onderwerp regels aan de slag gaan, blijft de informatie beter hangen. De sociale norm wordt bovendien in de gezonde richting beïnvloed, door aandacht te schenken aan het gedrag en de acceptatie van gedrag door leeftijdgenoten, door middel van discussie in de klas. Volgens de *Sociale Norm Theorie* kan de ervaren sociale norm worden bijgesteld door mispercepties te corrigeren (Perkins, 2003). In de docententraining en docentenhandleiding wordt expliciet aandacht besteed aan de wijze waarop de docent in de nabespreking van de verschillende opdrachten, een gezonde sociale norm kan versterken.

Daarnaast wordt in de lessen aandacht besteed aan bepaalde aannames en verwachtingen die leerlingen hebben. Op het moment dat er in hun omgeving sprake is van ongezond gedrag, verwachten zij vaak dat gezond gedrag minder wordt geaccepteerd. Volgens de *cognitieve theorie* wordt gedrag gestuurd door gedachten, terwijl deze gedachten lang niet altijd blijken te kloppen (Beck, 1996). In de lessen worden de leerlingen bewust gemaakt van het feit dat aannames niet altijd kloppen (denkfouten), waardoor er ruimte ontstaat voor alternatieve gedachten. Om dit te bereiken wordt gebruik gemaakt van een quiz met

nabespreking en discussie.

Tot slot wordt ingezet op het ontwikkelen van een positieve eigen-effectiviteitsverwachting, door middel van voorbeeldleren, begeleid oefenen en aanmoediging vanuit de docent. Deze verschillende werkvormen moeten ertoe bijdragen, dat de leerling meer vertrouwen ontwikkelt dat hij/zij een gezonde keuze kan maken. Uit onderzoek is bovendien gebleken, dat het versterken van probleemoplossende vaardigheden bij jonge adolescenten, beschermend werkt (Onrust et al., 2016). Voor leerlingen van het praktijkonderwijs geldt tegelijkertijd, dat zij dit lastig vinden (Kleinert et al., 2009). Gezonde keuzes leren maken door het afwegen van voor- en nadelen, komt daarom op verschillende plaatsen in het lespakket terug. De informatie wordt telkens gedoseerd aangeboden, ondersteund door voorbeelden. Bij de oefeningen wordt gebruik gemaakt van terugkerende pictogrammen die werken als geheugensteuntje. Daarnaast worden de leerlingen door de docent aangemoedigd en geeft de docent feedback tijdens de opdrachten om de leerlingen in het leerproces te ondersteunen.

2. Keuzebaas

2.1. Train-de-trainer

Voordat Keuzebaas geïmplementeerd kan worden op scholen in de regio, moeten preventiewerkers van de Instelling voor Verslavingszorg (IVZ) of de Gezonde School-adviseurs van de GGD-en, eerst worden getraind om docenten te kunnen trainen om Keuzebaas te geven. Deze professionals worden door het Trimbos-instituut getraind. Dit wordt gefaciliteerd vanuit Helder op School en deze (online) training duurt twee uur. De training wordt gegeven om de kwaliteit van Keuzebaas te bewaken en is daarom verplicht.

2.2. Docententraining

Aan Keuzebaas is een verplichte docententraining gekoppeld. In deze training maken docenten kennis met de achtergrond, de uitgangspunten, de doelen en de uitvoering van Keuzebaas. Er wordt aandacht besteed aan de rol van de docent, middelenpreventie en er wordt een overzicht gegeven van de lessen. Deze training duurt twee uur en wordt in de regio verzorgd door een daartoe getrainde medewerker van een GGD of IVZ in de regio. Na het volgen van de training, is het voor de school mogelijk om de materialen te bestellen en met de leerlingen aan de slag te gaan. Keuzebaas bestaat uit een digitale docentenomgeving en een aantal fysieke materialen, waaronder werkboekjes voor de leerlingen en een kwartetspel. In de pilotfase was de digitale docentenomgeving nog niet gereed en werden de materialen per email en op papier verstrekt aan de deelnemende school.

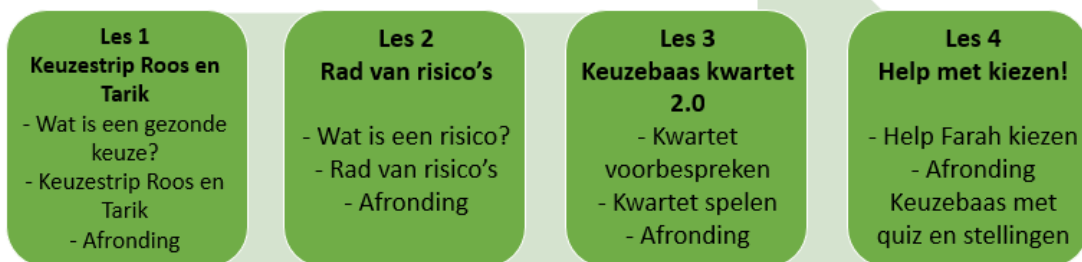
2.3. Lespakket

Keuzebaas bestaat uit een lespakket van vier lessen voor leerjaar 1 van het praktijkonderwijs en een lespakket van vier lessen voor leerjaar 2. De lessen duren ongeveer 40 minuten en bevatten verschillende interactieve werkvormen, waarmee leerlingen bewust worden gemaakt van de risico's van roken, alcohol drinken (leerjaar 1 en 2) en het gebruik van lachgas en wiet (leerjaar 2). Bovendien wordt op verschillende manieren inzichtelijk gemaakt dat middelengebruik op jonge leeftijd niet normaal is. In de lessen wordt daarnaast geoefend met het maken van gezonde keuzes. Tot slot bevatten de lessen een aantal oefeningen die de leerlingen uitdagen om op een positieve manier naar zichzelf te kijken. De school bepaalt zelf wanneer in het jaar de lessen worden gegeven. Idealiter wordt er iedere week, in aaneengesloten weken lesgegeven.

Overzicht lessen leerjaar 1

Overzicht lessen leerjaar 2

2.3.1 Lessen Keuzebaas leerjaar 1

Les 1: Introductie

De eerste les gaat over de gedragsregels die gelden op school en in de klas, en de NIX18-afpraak. Aan de hand van een PowerPoint over schoolafspraken geven de leerlingen aan of ze de afspraak wel of niet op school hebben. De docent bespreekt met de leerlingen waarom de afspraak er op school is en waarom deze belangrijk is. Daarnaast wordt er besproken of er nog afspraken missen.

In het tweede deel van de les, wordt er klassikaal een woordweb gemaakt over NIX18. De leerlingen krijgen het NIX18-filmpje te zien en vullen daarna het woordweb verder aan. Tijdens het bespreken, stuurt de docent aan richting een negatieve sociale norm, dus dat het niet normaal is als jongeren onder de 18 jaar roken en drinken. Ook wordt er besproken wie er al een NIX18-afpraak met zijn ouders heeft gemaakt.

Tabel 2: Overzicht leerdoelen les 1

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen leggen uit welke gedragsregels er op school en in de klas gelden	Kennis	Informatie opknippen, informatie visueel weergeven, discussie, zelf informatie aanvullen
De leerlingen leggen uit dat het niet verstandig is voor jongeren (onder de 18) om te roken en te drinken	Kennis	Overtuigende communicatie, informatie visueel weergeven, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen benoemen dat middelengebruik door minderjarigen in Nederland niet normaal wordt gevonden	Sociale norm	Overtuigende communicatie, afzwakken overtuiging dat middelengebruik normaal is

Les 2: Keuzebaas kwartet

In de tweede les leren de leerlingen waarom roken en alcohol drinken niet goed voor je is, aan de hand van het Keuzebaas kwartet. Dit kwartet spel bestaat uit kaarten met zeven thema's, zoals roken – nu, alcohol – later.

Elk thema heeft vier kaarten met bijbehorende risico's, die samen een kwartet vormen. Extra kwartetten met de thema's blowen, lachgas, waterpijp (shisha) en e-sigaret (vapen), kunnen door de docent worden toegevoegd, als blijkt dat dit speelt in de klas. In groepjes van vier personen, wordt er eerst gekeken naar de kaarten in het kwartet spel. De leerlingen maken een stapel van kaarten met risico's die ze kennen en een stapel van kaarten met risico's die meer uitleg nodig hebben. De onbekende risico's worden gezamenlijk besproken.

Wanneer alle risico's helder zijn, wordt het kwartet in groepjes van vier leerlingen gespeeld. De docent loopt rond om te kijken of de leerlingen het kwartet spelen en om eventueel risico's nog een keer uit te leggen. Tot slot wordt er besproken, welk risico de meeste indruk heeft gemaakt en of de leerlingen risico's aan het begin van de les nog niet kenden en nu wel.

Tabel 3: Overzicht leerdoelen les 2

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen benoemen de nadelen van roken en alcohol drinken	Kennis	Informatie opknippen, informatie visueel weergeven, discussie, zelf informatie aanvullen
De leerlingen leggen uit dat roken en alcohol drinken negatieve gevolgen heeft	Risicoperceptie	Overtuigende communicatie, informatie visueel weergeven, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen spreken zich negatief uit over middelengebruik	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling

Les 3: Gezonde afspraak

De derde les gaat over gezond gedrag en waarom dat zo belangrijk is. De docent stelt de leerlingen klassikale vragen over gezond gedrag, waardoor de leerlingen leren wat een gezonde keuze kan inhouden. De docent stuurt het gesprek naar de gezonde norm.

Daarna gaan de leerlingen aan de slag met het werkblad "3 dagen gezond!". Het werkblad wordt eerst klassikaal via het digibord doorgenomen, waarna de leerlingen hun eigen werkblad zelfstandig gaan invullen. De docent loopt rond en beantwoordt vragen indien nodig. Door middel van het werkblad, maken de leerlingen een gezonde afspraak met zichzelf en zoeken ze uit wat kan helpen om het gezonde gedrag vol te houden. De gezonde afspraak die de leerlingen maken, proberen ze drie dagen vol te houden. De docent kan eventueel aangeven zelf ook mee te doen met een afspraak met zichzelf.

Tabel 4: Overzicht leerdoelen les 3

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen spreken zich positief uit over het maken van gezonde keuzes	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen uiten het vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken	Eigen-effectiviteit	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent, hardop uitspreken van afspraak met zichzelf
De leerlingen uiten het vertrouwen dat zij een gezonde keuze kunnen maken door het maken van een afspraak met zichzelf	Vaardigheid	Voorbeeldleren, doel formuleren, hardop uitspreken van afspraak met zichzelf

Les 4: Keuzes maken

In de laatste les van leerjaar 1, wordt de gezonde afspraak nabesproken en kijken de leerlingen een filmpje over Esra, die ze gaan helpen met het maken van een gezonde keuze.

De docent gaat klassikaal in gesprek met de leerlingen over hoe hun gezonde afspraak verliep. De docent laat de leerlingen nadenken waar ze trots op waren met hun 3 dagen gezond!-afspraak. Dit wordt geformuleerd naar een compliment aan zichzelf dat de leerlingen noteren op een post-it. Alle post-its worden door de leerlingen op het bord geplakt. De docent zal anoniem een paar post-its voorlezen.

In het tweede deel van de les, wordt het filmpje van Tijmen en Esra klassikaal afgespeeld. Het werkblad 'Esra maakt een keuze' wordt gepresenteerd op het digibord en het stappenplan zal worden besproken aan de hand van de methode: STOP, DENK en KIES, DOE. De leerlingen vatten kort het filmpje samen en het stappenplan wordt ingevuld. De docent deelt het werkblad aan de leerlingen uit, zodat ze zelf de laatste vraag in kunnen vullen. Hierna wordt de laatste vraag klassikaal besproken. Tot slot staat de docent stil bij de vraag hoe de leerlingen het vonden om Esra te helpen met het maken van een keuze, en of het stappenplan STOP, DENK en KIES, DOE het makkelijker voor hen maakt om te kiezen.

Tabel 5: Overzicht leerdoelen les 4

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen spreken zich positief uit over het maken van gezonde keuzes	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen uiten vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken	Eigen-effectiviteit	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent, hardop uitspreken van afspraak met zichzelf
De leerlingen laten zien dat zij voordelen en nadelen van keuzes kunnen afwegen	Vaardigheid	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent, begeleid oefenen, feedback

2.3.2 Leerjaar 2

Les 1: Keuzestrip Roos en Tarik

De eerste les van leerjaar 2, gaat over de definitie van een gezonde keuze. De leerlingen gaan Tarik helpen met het maken van een gezonde keuze, aan de hand van een keuzestrip. De docent toont de PowerPoint "Wat is een gezonde keuze" op het digibord en kiest een werkwijze waarop dit besproken wordt.

In het tweede deel van de les, wordt de keuzestrip Roos en Tarik op het digibord getoond. Het stappenplan, dat ook in leerjaar 1 is besproken - STOP, DENK en KIES, DOE -, wordt besproken en de

stappen 1 tot en met 3 worden klassikaal ingevuld. De Keuzestrip Roos en Tarik wordt uitgedeeld, zodat de leerlingen zelfstandig stap 4 'keuze maken' kunnen invullen en de strip verder kunnen afmaken. De keuze en de afgemaakte strip van een paar leerlingen wordt besproken. De docent stuurt richting een negatieve sociale norm, dus dat niet gebruiken en voor jezelf kiezen goed is.

Tabel 6: Overzicht leerdoelen les 1

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen uiten vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken	Eigen-effectiviteit	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent
De leerlingen laten zien dat zij voordelen en nadelen kunnen afwegen	Vaardigheid	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent, begeleid oefenen, feedback
De leerlingen leggen uit dat anderen hen accepteren als zij geen middelen gebruiken	Sociale norm	Overtuigende communicatie, informatie over goedkeuring van anderen

Les 2: Rad van Risico's

De tweede les gaat over de risico's van roken, alcohol drinken, blowen en het gebruiken van lachgas. De docent leidt het gesprek over risico's in, aan de hand van klassikale vragen.

Hierna gaat de klas aan de slag met het Rad van Risico's. Dit is een filmpje van verschillende soorten foto's die te maken hebben met risico's van roken, alcohol drinken, blowen en het gebruiken van lachgas. De leerlingen krijgen vier verschillende kleuren papier, die deze categorieën representeren. Het filmpje wordt gestart en een leerling roept 'stop'. De docent omschrijft wat er op de foto te zien is en vervolgens houden de leerlingen de kleur papier omhoog waarvan zij denken dat de foto een risico is. Er kunnen meerdere kleuren papier tegelijkertijd omhoog worden gehouden. De docent vraagt aan de leerlingen waarom zij voor een bepaalde kleur hebben gekozen en of er nog andere leerlingen willen reageren of een vraag erover willen stellen.

Daarna vraagt de docent of de leerlingen denken dat het middel op de foto door leeftijdgenoten vaak gebruikt wordt. Vervolgens geeft de docent uitleg over de sociale norm: de meeste jongeren van 12-14 jaar zullen niet roken, alcohol drinken, blowen of lachgas gebruiken. Tot slot worden de risico's nabesproken en wordt gevraagd of de leerlingen verwacht hadden dat zo weinig leeftijdgenoten roken, alcohol drinken, blowen en lachgas gebruiken.

Tabel 7: Overzicht leerdoelen les 2

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen benoemen de nadelen van middelengebruik	Kennis	Informatie opknippen, informatie visueel weergeven, discussie, zelf informatie aanvullen.
De leerlingen leggen uit dat middelengebruik negatieve gevolgen heeft	Risicoperceptie	Overtuigende communicatie, informatie visueel weergeven, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen spreken zich negatief uit over middelengebruik	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen leggen uit dat de meeste leeftijdgenoten geen middelen gebruiken	Sociale norm	Overtuigende communicatie, afzwakken overtuiging dat middelengebruik normaal is/ versterken overtuiging dat middelengebruik niet normaal is

Les 3: Keuzebaas kwartet 2.0

In de derde les leren de leerlingen waarom roken, alcohol drinken, blowen en lachgas gebruiken niet goed voor je, is aan de hand van het Keuzebaas kwartet. Dit betreft hetzelfde kwartetspel als les 2 van leerjaar 1. Er zijn echter kwartetten aan toegevoegd, met als thema's blowen en lachgas. Extra kwartetten met de thema's waterpijp (shisha) en e-sigaret (vapen), kunnen door de docent worden toegevoegd als blijkt dat dit speelt in de klas.

In groepjes van vier personen, wordt er eerst gekeken naar de kaarten in het kwartetspel. De leerlingen maken een stapel van kaarten met risico's die ze kennen en een stapel van kaarten met risico's die meer uitleg nodig hebben. De docent legt uit dat het niet erg is als ze een risico nog niet kennen. De onbekende risico's worden gezamenlijk besproken.

Wanneer alle risico's helder zijn, wordt het kwartet in groepjes van vier leerlingen gespeeld. De docent loopt rond om te kijken of de leerlingen het kwartet spelen en om eventueel risico's nog een keer uit te leggen. Tot slot wordt er besproken welk risico de meeste indruk heeft gemaakt en of de leerlingen risico's aan het begin van de les nog niet kenden en nu wel.

Tabel 8: Overzicht leerdoelen les 3

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen benoemen de nadelen van roken, alcohol drinken en het gebruik van lachgas en wiet	Kennis	Overtuigende communicatie, informatie visueel weergeven, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen leggen uit dat roken, alcohol drinken en het gebruik van lachgas en wiet negatieve gevolgen kan hebben	Risicoperceptie	Overtuigende communicatie, informatie visueel weergeven, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen spreken zich negatief uit over middelengebruik	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling

Les 4: Help met kiezen!

In de laatste les van leerjaar 2, helpen de leerlingen met het maken van een keuze voor Farah in het filmpje, en wordt het lespakket afgesloten met een eindquiz.

Het filmpje over Farah en Imke wordt klassikaal afgespeeld en samengevat. Het werkblad 'Farah maakt een keuze' wordt getoond op het digibord. Het stappenplan STOP, DENK en KIES, DOE wordt eerst klassikaal besproken en daarna ingevuld. Het werkblad wordt uitgedeeld, zodat de leerlingen zelfstandig stap 4 'keuze maken' in kunnen vullen. Daarna worden de keuzes besproken.

Het tweede deel van de les, bestaat uit de Keuzebaas kennisquiz over de risico's van roken, alcohol drinken, blowen en lachgas gebruiken en over gezonde keuzes maken. De quiz wordt geopend op het digibord en de leerlingen geven hun antwoord door bijvoorbeeld hun hand omhoog/naar beneden te houden, het opsteken van een gekleurd briefje of links/rechts in het lokaal te staan. Leerlingen die het fout hebben, doen niet meer mee aan de quiz, totdat er een winnaar overblijft.

De les wordt afgesloten met een aantal inzichtvragen over keuzes maken. De leerlingen geven op dezelfde manier antwoord als bij de kennisquiz. Tot slot worden de leerlingen bedankt voor hun inzet tijdens de lessen.

Tabel 9: Overzicht leerdoelen les 4

Leerdoel	Determinant	Methode
De leerlingen uiten vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken	Eigen-effectiviteit	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent
De leerlingen laten zien dat zij voordelen en nadelen kunnen afwegen	Vaardigheden	Voorbeeldleren, aanmoediging en overtuiging door docent, begeleid oefenen, feedback
De leerlingen spreken zich positief uit over het maken van gezonde keuzes	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, discussie, herhaalde blootstelling
De leerlingen leggen uit dat de meeste leeftijdgenoten geen middelen gebruiken	Sociale norm	Overtuigende communicatie, afzwakken overtuiging dat middelengebruik normaal is/ versterken overtuiging dat middelengebruik niet normaal is

2.4. Informatie voor ouders

Ouders worden voorafgaand aan de lessen van Keuzebaas op de hoogte gesteld dat leerlingen starten met het lespakket. Er is een flyer in begrijpelijke taal ontwikkeld die uitgereikt kan worden tijdens reguliere contactmomenten met ouders. Deze flyer gaat over de schadelijkheid van middelen en geeft tips aan ouders om middelengebruik bij hun kind te ontmoedigen.

Voor de ouders die meer willen weten, kan ook online informatie verkregen worden via een e-magazine dat ook bij het lespakket Frisse Start wordt gebruikt. In de flyer kan een QR-code gescand worden, die verwijst naar het e-magazine met daarin uitgebreide informatie voor ouders.

NB In de pilot is de flyer digitaal naar de ouders verstuurd.

In Tabel 10 staan de doelen, met daarbij de bijbehorende determinanten en methode, voor de oudercomponent beschreven.

Tabel 10: Overzicht doelen oudercomponent

Leerdoel	Determinant	Methode
De ouders benoemen dat kinderen meer middelen gaan gebruiken als zij het kind alcohol of sigaretten geven	Kennis	Overtuigende communicatie, informatie visueel maken
De ouders laten zich negatief uit over het verstrekken van alcohol of sigaretten	Attitude	Overtuigende communicatie, bijsturen opvattingen in gezonde richting, herhaalde blootstelling

3. Onderzoeksmethode

Om inzicht te krijgen in de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van Keuzebaas, is in het voorjaar van 2023 een kleinschalig pilotonderzoek uitgevoerd. In dit hoofdstuk is de onderzoeksmethode van dit pilotonderzoek beschreven.

3.1. Doelstelling en onderzoeksvragen

Het doel van het pilotonderzoek was het verkrijgen van een eerste indruk van de uitvoerbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van Keuzebaas. Voorafgaand aan het onderzoek zijn verschillende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Zijn de lessen van Keuzebaas uitvoerbaar in leerjaar 1 en 2 van het praktijkonderwijs?
2. Zijn de lessen en bijbehorende lesmaterialen geschikt voor leerlingen van het praktijkonderwijs?
3. Worden de lesdoelen van Keuzebaas bereikt?

Bij het beantwoorden van deze onderzoeksvragen gaat het uitsluitend om het verkrijgen van een eerste indicatie. De aard en omvang van het pilotonderzoek, lenen zich niet voor toetsende statistiek.

3.2. Werkwijze

Tijdens het pilotonderzoek is Keuzebaas uitgevoerd op één praktijkschool. Op deze school zijn zowel de lessen voor leerjaar 1 als de lessen voor leerjaar 2 uitgevoerd. Voorafgaand aan deze lessen, zijn de docenten getraind in het werken met Keuzebaas. Eén van de docenten heeft de training op school gevolgd en de andere docent heeft online aan de training deelgenomen.

Tijdens de pilot zijn op verschillende momenten gegevens verzameld over de uitvoering van Keuzebaas in de praktijk.

3.3. Dataverzameling

Er zijn verschillende gegevens verzameld om een eerste indruk te krijgen van de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van Keuzebaas. Er zijn verschillende lessen geobserveerd en er is met beide docenten gesproken over de uitvoering van de lessen. Daarnaast hebben de leerlingen een korte, schriftelijke vragenlijst ingevuld. Deze gegevens zijn vervolgens in gezamenlijkheid beoordeeld.

3.3.1 Observaties

Tijdens het pilotonderzoek zijn in totaal 8 lessen Keuzebaas uitgevoerd: vier lessen in een klas uit leerjaar 1 en vier lessen in een klas uit leerjaar 2. Er zijn uiteindelijk 7 lessen geobserveerd. Alleen bij de laatste les van leerjaar 1 was geen onderzoeker aanwezig.

Voor iedere les is een observatieformulier ontwikkeld, aan de hand waarvan de onderzoeker kon vaststellen of de les is uitgevoerd conform de handleiding. Naast informatie over de integriteit van de uitvoering, werd ook informatie verzameld over het al dan niet behalen van lesdoelen en de houding van zowel de docent en de leerlingen tijdens de uitvoering van de les.

3.3.2 Evaluatie docenten

Na afronding van de lessen, is er met beide docenten gesproken over de bruikbaarheid en de werkzaamheid van Keuzebaas. Dit betrof één docent uit leerjaar 1 en één docent uit leerjaar 2. Tijdens dit interview werd stilgestaan bij alle afzonderlijke lesonderdelen. Per lesonderdeel werd besproken of de docent dit onderdeel uitvoerbaar en geschikt vond. Daarnaast werd er gevraagd naar eventuele tips voor verbetering. Ook werd er feedback gegeven op de docententraining en de docentenhandleiding.

3.3.3 Vragenlijsten leerlingen

De observaties van de lessen en het oordeel van de docent, zijn aangevuld met een korte, schriftelijke vragenlijst bij de leerlingen. De ouders van de leerlingen zijn voorafgaand aan de lessen geïnformeerd. Als zij niet wilden dat hun kind meedeed, dan konden zij dit kenbaar maken aan de docent. Afname van de vragenlijsten vond klassikaal plaats, voorafgaand aan les 1 en na afloop van les 4 van Keuzebaas. Er werden geen persoonsgegevens verzameld. De voormeting en de nameting konden aan elkaar gekoppeld worden, door een code die door de docent werd toegewezen.

De vragenlijsten zijn ingevuld door 16 leerlingen uit leerjaar 1 en 12 leerlingen uit leerjaar 2. In de vragenlijst stonden vragen over de waardering van het lespakket (nameting) en vragen over de houding, risicoperceptie en ervaren sociale norm met betrekking tot roken, alcohol, wiet (alleen leerjaar 2) en lachgas (alleen leerjaar 2). Leerlingen van het praktijkonderwijs zijn over het algemeen beter in het verwerken van visuele informatie dan het verwerken van tekst. De antwoordcategorieën waren daarom zowel met woorden als met iconen (duimpje omhoog of omlaag) aangeduid. Toch bleek tijdens de afname van de vragenlijsten, dat verschillende leerlingen het lastig vonden om de vragenlijst in te vullen. Uiteindelijk is één leerling uit leerjaar 1 en één leerling uit leerjaar 2 niet meegenomen in de analyse, omdat uit de inconsistente antwoorden overduidelijk bleek dat deze leerling de vragenlijst niet serieus had ingevuld of niet goed had begrepen. Maar bij de interpretatie van de uitkomsten van de overige leerlingen, is ook enige voorzichtigheid geboden.

3.4. Analyse

De analyses zijn beschrijvend en exploratief van aard. Per onderzoeksvraag is gezocht naar informatie uit de verschillende databronnen, waarmee een eerste indruk verkregen kon worden van de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van Keuzebaas.

4. Resultaten pilot 2023

In dit hoofdstuk zijn de resultaten te lezen van de pilot van Keuzebaas die gehouden is in het voorjaar van 2023. De resultaten geven een indicatie van de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van het materiaal van Keuzebaas.

4.1. Uitvoering Keuzebaas leerjaar 1

In de volgende paragrafen worden achtereenvolgens de bevindingen beschreven uit de observaties van de lessen Keuzebaas in leerjaar 1, het gesprek met de docent die deze lessen heeft gegeven en de vragenlijsten die zijn afgenomen bij de leerlingen uit leerjaar 1 van het praktijkonderwijs.

4.1.1 Observaties

Les 1

De sfeer in de klas was gemoedelijk. De docent gaf de leerlingen veel ruimte voor inbreng gedurende de les. Hierdoor werd de structuur van de les grotendeels niet gevolgd, maar kwamen er wel veel verhalen en vragen vanuit de leerlingen. Er was sprake van een veilige sfeer en de leerlingen deden goed mee.

De introductie van de les is niet geobserveerd, omdat de docent iets eerder was begonnen met de les. De docent had de leerdoelen op het whiteboard gezet en leidde aan de hand daarvan de les in. Het eerste onderdeel van de les over afspraken en regels op school, werd door de docent uitgevoerd door middel van een klassikaal gesprek. De docent maakte geen gebruik van de begeleidende PowerPointpresentatie en post-its, zoals in de handleiding wordt beschreven. De docent liet de PowerPointpresentatie aan het einde van het lesonderdeel nog wel kort zien. Tijdens de nabespreking van de les, gaf de docent echter aan dat deze docent de presentatie uitsluitend getoond heeft, omdat er een observant in de klas zat.

De docent vervolgde de les met het tweede lesonderdeel over NIX18. De docent kon in eerste instantie de link naar het NIX18-filmpje in de handleiding, niet vinden. Met hulp van de observant werd het NIX18-filmpje afgespeeld. De leerlingen reageerden positief op het filmpje. Een leerling vroeg of een winkelmedewerker in het echt ook zo uitgebreid antwoord geeft als een minderjarige alcohol of sigaretten wil kopen. De docent ging met de leerlingen in gesprek over NIX18. Het bijbehorende woordweb werd niet gebruikt. In het klassikale gesprek kwamen verschillende onderwerpen aan bod, zoals de risico's van middelen, maar ook de ervaring die leerlingen zelf hebben met het gebruik van middelen of het gebruik van middelen in hun omgeving. De docent vertelde ook zelf kort iets over eigen ervaringen. Tijdens dit lesonderdeel werden verschillende persoonlijke verhalen/gebeurtenissen van de leerlingen gedeeld, wat indruk leek te maken op de docent en op andere leerlingen. De leerlingen waren eerlijk en open. Als afronding van de les, kwam de docent terug op de doelen en besprak of die behaald waren.

De docent slaagde er goed in, om de aandacht van de leerlingen vast te houden tijdens de les en de leerlingen deden actief mee. Ze stelden veel vragen en er was een open en veilige sfeer in de klas. Tijdens de les werd echter onvoldoende gestuurd op een negatieve sociale norm. Leerlingen met een positieve norm ten opzichte van middelengebruik, waren vaker aan het woord, terwijl andere leerlingen minder zichtbaar waren.

Les 2

De docent had wederom de doelen op het whiteboard gezet en herhaalde de risico's van middelen die in les 1 besproken werden. Hiermee breidde de docent de introductie uit die in de docentenhandleiding stond. Tijdens de terugblik op les 1, gaven verschillende leerlingen aan dat zij dit een leuke les vonden.

De docent had de leerlingen voorafgaand aan de les ingedeeld in groepjes, voor het bespreken en spelen van het Keuzebaas kwartetspel. De leerlingen reageerden goed op de groepsindeling. Vervolgens moesten de leerlingen de kaarten doornemen en aangeven welke kaarten ze niet goed begrepen, zodat deze klassikaal besproken konden worden. Ter ondersteuning van dit proces, tekende de docent twee stapels van het kwartet op het bord. Onder elke stapel schreef de docent welke kaarten er op deze stapel gelegd moesten worden: een stapel voor kaarten met een bekend risico en een stapel met kaarten die de leerlingen niet goed begrepen en/of risico's die de leerlingen niet kenden. Deze tekening op het bord hielp goed bij het overbrengen van de opdracht. Er waren enkele leerlingen die weinig zin had in het vooraf bespreken van de kaarten. Zij gaven bij elke kaart aan dat zij bekend waren met het uitgebeelde risico. De meeste leerlingen deden echter wel actief mee. Er waren verschillende kaarten die niet goed werden begrepen door de leerlingen. Dit betrof de kaarten comazuipen, kanker, kater, beter geheugen en betere huid en haren. De bespreking van de risico's aan de hand van de kaarten, duurde langer dan in de handleiding was aangegeven.

Na het bespreken van de kaarten volgde het tweede onderdeel van de les, het kwartet spelen. Het kwartet werd in dezelfde groepjes gespeeld. Het overgrote deel van de leerlingen was enthousiast om kwartet te spelen. Wat opviel was dat veel leerlingen het kaartje beschreven aan de hand van de kleur van het kaartje, in plaats van de titel van het kaartje. Verder verliep de opdracht positief. De leerlingen begrepen hoe het spel werkte en deden goed mee. Er was een positieve sfeer tijdens het spelen van het kwartet, al was het wel een beetje onrustig in de klas. Er was onvoldoende tijd om het kwartetspel af te ronden en de les werd ook niet afgerond.

Les 3

De derde les werd na twee weken vakantie gegeven. De les begon met een terugblik op de eerste twee lessen van Keuzebaas. Tijdens de introductie, liet de docent afbeeldingen van zwarte longen van rokers zien. Dit maakt geen onderdeel uit van het lesmateriaal van Keuzebaas. Tijdens de bespreking van de voorgaande lessen, bleek dat de leerlingen veel hadden onthouden. Ze konden zich verschillende risico's van roken en alcohol herinneren. Ook gaven ze aan nog te weten wat NIX18 betekent en vertelden ze dat

ze dit logo nu herkennen in de winkels. Uit de bespreking bleek duidelijk, dat de meeste leerlingen een negatieve houding hadden tegenover roken en alcohol. Er waren verschillende leerlingen die wilden vertellen waarom ze roken en alcohol vies vonden en waarom ze het gebruik in hun omgeving vervelend vonden. Hierdoor werd er een negatieve sociale norm zichtbaar.

De docent vervolgde de les, door de leerdoelen van derde les te bespreken. Daarna introduceerde de docent het onderwerp *gezond gedrag*. Deze introductie verliep grotendeels zoals in de handleiding beschreven is. De docent stelde klassikaal een paar vragen uit de handleiding. De leerlingen deden actief mee en reageerden op de vragen van de docent door hun vinger op te steken. Ze konden goed verwoorden wat gezond gedrag is en benoemden naast de meer voor de hand liggende voorbeelden, ook voorbeelden zoals slapen en in de natuur zijn.

Na deze inleiding, introduceerde de docent het tweede onderdeel van de les: de 3 dagen gezond!-opdracht. De docent legde uit, dat dit een individuele opdracht betrof, waarmee de klas gezamenlijk aan de slag gaat. De docent vertelde dat de docent zelf ook mee zou doen. De uitleg van de opdracht, verliep zoals in de handleiding is beschreven. De docent deelde de werkbladen uit en de vragen op dit werkblad werden stap voor stap besproken. De docent gaf eerst zelf antwoord op de vraag en vroeg daarna leerlingen antwoord te geven. De docent stelde elke leerling een vraag, waardoor het duidelijk was dat elke leerling een opdracht voor zichzelf had geformuleerd en de vraag snapte. De leerlingen bleken goed in staat om een gezonde uitdaging te bedenken en de docent hielp om de opdracht in kleine stapjes op te delen. De leerlingen deden serieus mee. Dit bleek ook op het moment, dat de docent per ongeluk een vraag oversloeg en de leerlingen de docent hier direct op attent maakten. De leerlingen hebben vervolgens het werkblad ondertekend. Dit stond niet in de handleiding van Keuzebaas, maar was een voorstel vanuit de leerlingen zelf. Zij waren van mening dat dit de uitdaging officieel maakte. De docent benadrukte vervolgens nogmaals, dat ze deze opdracht samen doen en dat hulp vragen goed is. De docent noemde hierbij de groepsapp van de klas als mogelijkheid om steun te vragen. Als extra stimulans voor de uitdaging, liet de docent de leerlingen nadenken over een beloning, waarna de klas gezamenlijk met het idee kwam om in de klas British Got Talent te kijken, als de leerlingen hun uitdaging hebben volgehouden.

De docent sloot de les af, door een briefje uit de portemonnee te halen en aan de leerlingen te vragen of ze willen weten wat erop staat. De leerlingen lieten hun interesse blijken, waarna de docent het briefje voorlas. De docent vertelde dat op het briefje ook een gezonde afspraak met zichzelf staat, waardoor een verband gelegd werd met de opdracht in de klas. De docent benadrukte hierbij dat steun heel belangrijk is. Deze afsluiting staat niet in de handleiding van Keuzebaas beschreven en is door de docent zelf toegevoegd aan de les.

Les 4

Deze vierde les is niet geobserveerd.

4.1.2 Evaluatie door de docent

De docent die de lessen Keuzebaas aan de leerlingen uit leerjaar 1 heeft gegeven, heeft voorafgaand aan de lessen een docententraining gevolgd. Deze training is positief ontvangen. De docent vond het erg prettig om vooraf al het lesmateriaal door te spreken. De docent kon alle vragen stellen en vond de uitleg erg duidelijk. De docent vond dat de training erg heeft geholpen bij het geven van de lessen en gaf aan niets in de training te hebben gemist.

De docentenhandleidingen per les waren volgens de docent erg duidelijk. De docent gaf aan dat het goed is dat alles uitgebreid is beschreven, zeker voor docenten die wat nieuwer zijn. De docent gaf aan dat de handleiding niet altijd letterlijk is gevolgd bij de uitvoering van de lessen. De docent heeft wel vastgehouden aan de lesdoelen en de opzet van de werkvormen, maar heeft de uitvoering in sommige gevallen enigszins aangepast aan de leerlingen.

De docent was erg positief over de inhoud van de lessen en het bijbehorende lesmateriaal. De docent vond de lesstof goed aansluiten bij de leerlingen. De leerlingen waren erg geïnteresseerd en deden goed mee. De docent wist vooraf niet zeker hoe de leerlingen zouden reageren, omdat ze op school vaker aandacht voor dit thema hebben, bijvoorbeeld bij het vak verzorging. Hierdoor verwachtte de docent dat de lesstof van Keuzebaas gemakkelijk zou passen binnen de 40 minuten die voor de les gereserveerd waren. Dit bleek in de praktijk soms een uitdaging, omdat de leerlingen erg enthousiast meededen en veel vertelden. De docent was bovendien erg te spreken over de opbouw van de lessen. De docent vond de lessen goed in elkaar zitten. Ook vond de docent het prettig dat er veel afwisselende werkvormen werden gebruikt. Dit zorgde ervoor, dat de leerlingen zin hadden in de volgende les en zelfs aangaven dat zij de lessen leuk vonden.

De docent vond de eerste les een goede start van de lessenreeks. Tijdens deze les had de docent de handleiding niet strikt gevolgd, maar meer als richtlijn gebruikt voor de opbouw van de les. De docent vond de bijgevoegde PowerPointpresentatie overbodig, omdat de leerlingen veelal vooruit lopen op zaken die in de presentatie zijn weergegeven. De leerlingen deden goed mee en er kwam veel los tijdens de uitvoering van de les. De docent benoemde, dat de eerste les veel indruk op de leerlingen had gemaakt en dat er na de les door verschillende leerlingen nog over de les is gesproken.

De docent was erg te spreken over opbouw van de tweede les. Deze les vroeg wel wat van de zelfstandigheid van de leerlingen. De docent had daarom op het bord getekend dat het de bedoeling was om twee stapels te maken van de kaarten uit het kwartet. Dit werkte ondersteunend. Tijdens het spelen van het kwartet, was het bovendien noodzakelijk om rond te lopen door te klas en erop te hameren dat de leerlingen dingen bleven benoemen, maar de leerlingen deden goed mee en vonden het leuk.

De docent gaf aan, dat de derde les uiteindelijk goed werd ontvangen door de leerlingen. Aan het begin waren er wel enkele leerlingen die wat weerstand hadden bij het verzinnen van een 3 dagen gezond uitdaging, maar naarmate de les vorderde werden de leerlingen steeds enthousiaster. De docent vertelde dat sommige leerlingen van plan waren om hun gezonde keuzes ook na Keuzebaas vol te houden, zoals

elke ochtend ontbijten. Ook waren de leerlingen heel open over wat wel en niet goed ging en bij wie ze steun hadden gevraagd voor het volhouden van de opdracht.

In de vierde les werd gebruik gemaakt van een korte video om een casus te schetsen. Tijdens de introductie van de opdracht, wordt de leerlingen verteld dat ze naar een filmpje gaan kijken. Dit wekte volgens de docent een bepaalde verwachting bij de leerlingen. De leerlingen verwachtten een langere video met meer inhoud. Wat de docent betreft had de informatie uit de video ook gewoon verteld kunnen worden door de docent. Over de rest van de les was de docent positief.

De docent was tot slot ook positief over de vormgeving van het lesmateriaal. De gebruikte illustraties zijn rustig en leiden niet af. Doordat het materiaal niet te druk is, raken de leerlingen niet overprikkeld. De docent vond wel dat er iets meer ruimte op de werkbladen nodig was om te kunnen schrijven, omdat het handschrift van de leerlingen niet goed in de kleine vakjes past. Daarnaast gaf de docent aan dat het goed zou zijn om een certificaat toe te voegen aan de materialen. Veel leerlingen hebben een portfolio en zij zouden het leuk vinden om daar een bewijs van deelname aan toe te kunnen voegen.

4.1.3 Vragenlijst bij leerlingen

Behalen lesdoelen

Na afloop van de lessen Keuzebaas, vonden alle leerlingen dat ze iets geleerd hebben over de risico's van roken. Eén leerling was het hier een beetje mee eens en de resterende leerlingen waren het hier helemaal mee eens (N=14). Bijna alle leerlingen vonden dat ze na de lessen iets geleerd hebben over de risico's van alcohol drinken. Eén leerling was het hier helemaal niet mee eens en een andere leerling gaf aan hier geen mening over te hebben. De resterende leerlingen (N=13) waren het wel helemaal eens met de stelling. Alle leerlingen vonden dat ze geleerd hebben hoe ze een gezonde keuze moeten maken. Eén leerling was het hier een beetje mee eens en alle andere leerlingen waren het hier helemaal mee eens (N=14). De meeste leerlingen (N=10) vonden bovendien dat zij nu makkelijker gezonde keuzes konden maken. Zij waren het hier helemaal mee eens. De overige leerlingen (N=4) hadden hierover geen mening.

Waardering lessen en lesmateriaal

De meeste leerlingen vonden de lessen leuk (N=7) tot heel leuk (N=5). De overige leerlingen (N=3) hadden geen mening over de lessen. Het lesonderdeel dat de leerlingen het leukst vonden, was de 3 dagen gezond!-uitdaging. Dit lesonderdeel werd door bijna alle leerlingen leuk (N=5) tot heel leuk (N=8) gevonden. Eén leerling vond deze opdracht niet leuk en een andere leerling had geen mening over deze opdracht. De andere opdrachten werden ook positief gewaardeerd door de meeste leerlingen. De opdracht waarin de leerlingen Esra moeten helpen bij het maken van een gezonde keuze (les 4) werd door driekwart van de leerlingen leuk (N=8) tot heel leuk (N=3) gevonden. Twee derde van de leerlingen vond het kwartetspel leuk (N=8) tot heel leuk (N=2). En ditzelfde gold voor het NIX18-filmpje. Voor alle opdrachten gold, dat er telkens één leerling was die de opdracht niet leuk vond en bij het NIX 18-filmpje

waren dit twee leerlingen. Dit betrof verschillende leerlingen bij verschillende opdrachten. Er waren geen leerlingen die geen enkele opdracht leuk vonden. Tot slot gaven de meeste leerlingen aan, dat ze het lesmateriaal mooi (N=8) tot heel mooi (N=2) vonden. De andere leerlingen hadden geen mening.

Attitude roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van roken vinden. Bijna de helft van de leerlingen (N=7), heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Het merendeel van hen dacht zeer negatief over roken. Zij vonden roken dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant. Er waren ook twee leerlingen die op beide meetmomenten positiever over roken dachten. Zij vonden roken een beetje interessant, terwijl zij op de andere houdingsaspecten zeer negatief tot neutraal scoorden.

Er waren ook verschillende leerlingen (N=6) die na afloop van de lessen iets minder negatief dachten over roken. Hun houding was nog steeds overwegend negatief, maar minder negatief dan voorafgaand aan de lessen. Deze verschuiving was uitsluitend zichtbaar bij de vragen die betrekking hadden op het imago van roken. Zij vonden roken stoerder (N=1), minder dom (N=3), en/of interessanter (N=4). Ten aanzien van de gezondheid, was geen verschuiving zichtbaar.

Tot slot waren er enkele leerlingen (N=2) die na afloop van de lessen juist negatiever dachten over roken. Beide dachten negatiever over het imago van roken: roken is dommer en minder interessant. Eén leerling dacht na de lessen bovendien dat roken ongezonder is.

Attitude alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van alcohol drinken vinden. Een deel van de leerlingen (N=4), heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Het merendeel van hen dacht zeer negatief over alcohol. Zij vonden alcohol drinken dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant. Er was ook een leerling die op beide meetmomenten positiever over alcohol dacht. Deze leerling vond alcohol een beetje interessant en scoorde op de andere houdingsaspecten neutraal.

Een deel van de leerlingen (N=4), dacht na afloop van de lessen iets minder negatief over alcohol. Hun houding was nog steeds overwegend negatief, maar voor elke leerling gold dat zij op één van de vier houdingsaspecten op de nameting, een positiever antwoord gaven dan op de voormeting. Zij vonden alcohol drinken stoerder (N=1), minder dom (N=2), of interessanter (N=1). Opvallend is dat zij allen op de resterende drie vragen een uiterst negatieve houding rapporteerden.

Bij een deel van de leerlingen (N=4), was sprake van een ambivalent beeld. Zij oordeelden na de lessen zowel positiever als negatiever over alcohol. Hun houding was na afloop van de lessen nog overwegend negatief, waarbij de helft (N=2) uitsluitend negatieve opvattingen had en de andere helft zowel negatieve als positieve opvattingen. Bij de meeste leerlingen met een ambivalent beeld (N=3), waren de veranderingen in evenwicht, waardoor hun totale houding gelijk bleef aan de voormeting. Bij één leerling

was sprake van meer gunstige dan ongunstige veranderingen, waardoor de totale houding negatiever is geworden.

Tot slot rapporteerde een deel van de leerlingen (N=3) een negatievere houding ten opzichte van alcohol. Twee van hen hadden een negatieve houding ten opzichte van alcohol die nog negatiever is geworden. Zij vonden alcohol drinken minder stoer (N=1) en dommer (N=2). Een van hen had voorafgaand aan de lessen juist een positieve houding ten opzichte van alcohol drinken. Deze leerling heeft na afloop van de lessen een meer ambivalente houding gekregen. Ook deze leerling vond alcohol drinken na afloop van de lessen, minder stoer en dommer.

Risicoperceptie roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij roken vinden. Bij de meeste leerlingen (N=12) is hun risicoperceptie niet veranderd. Zij waren het er op beide tijdstippen een beetje (N=2) of helemaal mee eens (N=10), dat roken schadelijk is. Bij enkele leerlingen (N=2), was sprake van een verandering in ongewenste richting. Een leerling gaf na de lessen aan geen mening te hebben over de schadelijkheid van roken en de andere leerling gaf na de lessen zelfs aan het helemaal oneens te zijn met de schadelijkheid van roken, terwijl deze leerlingen het er voor de lessen nog wel helemaal mee eens waren dat roken schadelijk is. Opvallend is dat beide leerlingen na afloop van de lessen, wel van mening waren dat roken heel ongezond is.

Risicoperceptie alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij het drinken van alcohol vinden. Bij de meeste leerlingen (N=11) is hun risicoperceptie niet veranderd. Zij waren het er op beide tijdstippen een beetje (N=4) of helemaal mee eens (N=7) dat alcohol drinken schadelijk is. Bij enkele leerlingen (N=2), was sprake van een verandering in ongewenste richting. Een leerling gaf na de lessen aan, geen mening te hebben over de schadelijkheid van alcohol, terwijl deze leerling voor de lessen het drinken van alcohol een beetje schadelijk vond. De andere leerling gaf na de lessen zelfs aan, het helemaal oneens te zijn met de schadelijkheid van alcohol, terwijl deze leerling voor de lessen geen mening had over de schadelijkheid van alcohol. Opvallend is dat beide leerlingen na afloop van de lessen, wel van mening waren dat alcohol drinken heel ongezond is. Er zijn ook enkele leerlingen (N=2) die het drinken van alcohol na de lessen als meer schadelijk beoordeelden.

Sociale norm roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten roken. De meerderheid van de leerlingen (N=13), dacht hier na afloop van de lessen hetzelfde over, als voor de lessen. Zij waren het bijna allemaal (N=12) helemaal oneens met de gedachte dat roken normaal is. Een leerling vond het een beetje normaal als leeftijdgenoten roken. Voor enkele leerlingen (N=2), gold dat de sociale norm negatiever is geworden. Een van hen rapporteerde voor de lessen al een negatieve sociale norm, welke na de lessen nog negatiever was

geworden. De andere leerling vond roken voor de lessen een beetje normaal en rapporteerde na de lessen een neutrale norm.

Sociale norm alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten alcohol drinken. De meerderheid van de leerlingen (N=11) dacht hier na afloop van de lessen hetzelfde over als voor de lessen. Zij waren het allemaal een beetje (N=1) tot helemaal oneens (N=10) met de gedachte dat alcohol drinken normaal is. Voor enkele leerlingen (N=2) gold, dat de sociale norm positiever is geworden. Zij rapporteerden voor de lessen een negatieve sociale norm en na de lessen een neutrale tot positieve sociale norm. Enkele andere leerlingen (N=2), rapporteerden juist een negatievere sociale norm na afloop van de lessen.

4.2. Uitvoering Keuzebaas leerjaar 2

In de volgende paragrafen worden achtereenvolgens de bevindingen beschreven uit de observaties van de lessen Keuzebaas in leerjaar 2, het gesprek met de docent die deze lessen heeft gegeven en de vragenlijsten die zijn afgenomen bij de leerlingen uit leerjaar 2 van het praktijkonderwijs.

4.2.1 Observaties

Les 1

De les werd het laatste lesuur gegeven. Het was rumoerig in de klas. De leerlingen leken er weinig zin in te hebben en botsten vaak met elkaar, waardoor de sfeer chaotisch en wat onveilig was.

De docent begon de les met het bespreken van de leerdoelen van de les. Deze waren op het whiteboard geschreven, met eronder een uitleg van Keuzebaas. De docent introduceerde de les met behulp van de voorbeeldzinnen uit de handleiding, aangevuld met een eigen introductie. De docent vervolgde de les met het lesonderdeel 'een gezonde keuze'. De docent maakte hierbij gebruik van de bijgevoegde PowerPoint presentatie 'Wat is een gezonde keuze'. Elke leerling kreeg twee kleuren post-its, waarmee de leerlingen moesten aangeven of ze bepaald gedrag gezond of ongezond vonden. Hierdoor was duidelijk zichtbaar wat de mening van de verschillende leerlingen was, maar de post-its zorgden ook voor afleiding bij de leerlingen. Zo werden bijvoorbeeld 'sigaretten' gevouwen met de post-its. De docent liep alle slides langs en ging in gesprek met de leerlingen. Bijna alle leerlingen kwamen aan het woord. De meeste leerlingen deden serieus mee en leken dit lesonderdeel leuk te vinden. Er waren ook een paar leerlingen die juist expres de verkeerde antwoorden gaven of geen antwoord. Dit wekte irritatie op bij de andere leerlingen. De docent probeerde de discussie bij te sturen in de richting van een negatieve sociale norm.

De docent vervolgde de les met het tweede onderdeel, de keuzestrip van Roos en Tarik. De docent liet de strip op het digibord zien en lichtte de casus toe. Vervolgens probeerde de docent de casus te ontleden aan de hand van het stappenplan STOP!, DENK, KIES, DOE. Bij de klassikale bespreking riep de derde

stap, het benoemen van voor- en nadelen van elke keuze, verwarring op bij de docent. Doordat de docent moeite had met toelichten wat er 'goed' en 'fout' was, haakten verschillende leerlingen af. De docent deelde de strip uit op papier, zodat de leerlingen de laatste stap individueel konden afmaken. Er leek wat weerstand te zijn bij de leerlingen om hiermee aan de slag te gaan, maar uiteindelijk voerden de meeste leerlingen de opdracht uit. Aan het einde van de les, besprak de docent enkele antwoorden van leerlingen die de strip hadden ingevuld. Er was geen sprake van een echte afronding van de opdracht. Wel kwam de docent aan het einde van de les nog even terug op de lesdoelen.

Les 2

De klas was rustiger dan de tijdens de vorige les, maar doordat sommige leerlingen voortdurend fel op elkaar reageerden, bleef de sfeer gespannen.

De docent had de doelen van de les op het whiteboard geschreven en startte de les met een terugblik op de vorige les. Vervolgens introduceerde de docent de tweede les, met behulp van de introductietekst uit de handleiding. De docent vervolgde de les door klassikaal te bespreken wat de leerlingen verstaan onder risico's. Tijdens deze opdracht ging de docent niet in op het onderscheid tussen 'risico's voor nu' en 'risico's voor later', maar verder werd de opdracht uitgevoerd zoals in de handleiding is beschreven. De leerlingen deden actief mee aan het klassikale gesprek over risico's.

De docent vervolgde de les met het Rad van Risico's. Hiervoor kregen de leerlingen vier kleuren post-its, om te laten zien op welk middel de verschillende risico's betrekking hebben. Doordat het filmpje niet goed werkte op het digibord, kon het Rad alleen gestopt worden via de computer, door met de muis te klikken. De leerlingen reageerden enthousiast op deze opdracht; ze deden actief mee en sommige leerlingen vroegen ook om extra uitleg. De docent wees telkens een leerling aan om het Rad te stoppen door 'stop' te zeggen, en dit werkte redelijk goed. Het was tijdens de opdracht wel wat onrustig in de klas, doordat andere leerlingen ook verschillende keren 'stop' riepen. De leerlingen begrepen niet altijd wat er precies met de afbeelding bedoeld werd, zoals bij een foto met een plastic bekertje. Opvallend was dat lachgas vaak werd verward met helium. De post-its maakten goed inzichtelijk wat de leerlingen dachten. Er waren opnieuw twee leerlingen die de post-its niet gebruikten om antwoord op de vraag te geven, maar om 'sigaretten' van te vouwen. Er werden vijf foto's van het Rad besproken in de klas. De docent vroeg bij het bespreken van deze foto's niet aan de leerlingen of ze dachten dat het middel op de foto vaak door leeftijdgenoten wordt gebruikt en gaf ook geen uitleg over de sociale norm, zoals in de handleiding is beschreven. In plaats daarvan toonde de docent na afloop van de opdracht, de tabel met prevalentiecijfers op het digibord, om de leerlingen te informeren over de descriptieve norm. Vanwege tijdsgebrek, was er geen echte afronding van de les.

Les 3

De derde les werd na twee weken vakantie gegeven en was de laatste les van de dag. De docent begon met een terugblik op de eerste twee lessen van Keuzebaas en het bespreken van de leerdoelen van deze

les. Het kostte de docent moeite om de leerlingen bij de les te houden, omdat verschillende leerlingen aan het klieren waren. Er werd één leerling uit de klas gestuurd.

De docent vervolgde de les met het bespreken van het kwartetspel. De docent had voorafgaand aan de les een groepsindeling gemaakt. Het duurde lang voordat de leerlingen bij elkaar zaten en konden starten met het bespreken van het kwartet. De docent wees in elk groepje een leerling aan die de leiding had over het groepje. Het was niet voor alle leerlingen duidelijk wat ze moesten doen. Sommige leerlingen wilden direct van start gaan met het spelen van het kwartet. Na enige tijd besloot de docent om de risico's klassikaal te bespreken. De docent vroeg aan elk groepje leerlingen om de risico's te benoemen die voor hen niet duidelijk waren. Doordat niet iedereen serieus had meegedaan, konden niet alle leerlingen hier een antwoord op geven. De docent vervolgde de les door enkele kaarten klassikaal te bespreken. Hierdoor werd het rustiger in de klas en werden er door verschillende leerlingen vragen gesteld over de e-sigaret en lachgas, die de docent beantwoordde door de achtergrondinformatie uit de docentenhandleiding voor te lezen. Er was uiteindelijk geen tijd meer om het kwartetspel te spelen. De docent beloofde dat dit op een ander moment alsnog zou gebeuren. Ter afronding van de les, vroeg de docent aan de leerlingen of zij vonden dat de leerdoelen behaald zijn. Uit de reactie van de leerlingen bleek, dat dit niet helemaal gelukt is.

Les 4

Deze les was wederom ingepland als laatste les van de dag. De leerlingen hadden een korte spanningsboog, waardoor het onrustig in de klas was.

De docent begon de les met een korte herhaling van de afgelopen lessen en het bespreken van de doelen van de vierde les. De docent slaagde erin om de aandacht van de leerlingen te krijgen. De docent introduceerde hierna het eerste onderdeel van de les, 'help Farah kiezen'. De docent speelde het filmpje van Farah en Imke af op het digibord. De naam Farah lokte een reactie uit bij de leerlingen, omdat deze naam voorkomt in een bekend liedje voor de leerlingen. Na het afspelen van het filmpje, lichtte de docent toe dat de stem die in het filmpje te horen is, de gedachten zijn van Farah. Dit werd in eerste instantie niet door alle leerlingen begrepen. Vervolgens deelde de docent het werkblad 'Farah maakt een keuze' uit, aan de hand waarvan het stappenplan STOP, DENK, KIES, DOE werd besproken. Het werd opnieuw onrustig in de klas. De docent reageerde hierop door te dreigen met een gesprek met de ouders als de leerlingen niet stil zijn. Dit hielp om de leerlingen weer rustig te krijgen. De docent vervolgde de les door samen met de leerlingen het werkblad op het digibord in te vullen, waarna de leerlingen de antwoorden overschreven op het werkblad. De leerlingen gaven veel input. Bij sommige leerlingen was er wel wat verwarring over wie (Farah of Imke) wat zei in het filmpje. Het eerste lesonderdeel is uitgevoerd zoals in de handleiding is beschreven.

De docent vervolgde de les met het tweede onderdeel van de les, de Keuzebaas quiz. Voor het beantwoorden van de quizvragen, deelde de docent post-its uit. Dit zorgde opnieuw voor wat onrust bij de leerlingen. De leerlingen leken de quiz leuk te vinden. Eén van de stellingen uit de quiz, bleek lastig voor

de leerlingen, omdat sprake was van een dubbele ontkenning. Ook de docent vond dit zichtbaar verwarrend. Voor de afronding van de les en de evaluatie vragen was geen tijd meer, waardoor deze niet zijn uitgevoerd.

4.2.2 Evaluatie door de docent

De docent die de lessen Keuzebaas aan de leerlingen uit leerjaar 2 heeft gegeven, is voorafgaand aan de lessen ingesproken op Keuzebaas door een trainer van Helder op School. De docent kon vanwege ziekte niet aanwezig zijn bij de training. Daarin werd de kern van de training besproken en was er voldoende ruimte voor vragen. Deze sessie werd positief gewaardeerd. De docent vond de sessie overzichtelijk en ondersteunend bij het geven van de lessen. Alles werd stap voor stap uitgelegd, waardoor de docent voldoende vertrouwen had in het geven van de lessen.

De docent was bovendien tevreden over de docentenhandleidingen per les. Ook deze zaten volgens de docent goed in elkaar en waren fijn om mee te werken. De lessen waren makkelijk voor te bereiden en dit kostte volgens de docent niet veel tijd. De handleidingen waren volgens de docent een goede leidraad voor de opbouw van de les. De docent benoemde dat het daarnaast ook belangrijk is om tot een zekere hoogte mee te gaan met de leerlingen.

De docent was positief over de lessen van Keuzebaas. Het lesmateriaal was herkenbaar voor de leerlingen en de lessen bevatten veel herhaling. Dit is volgens de docent erg belangrijk voor leerlingen van het praktijkonderwijs. De docent was ook te spreken over de vormgeving en illustraties in het lesmateriaal. Praktijkleerlingen hebben veel behoefte aan visuele ondersteuning en het lesmateriaal voorziet in deze behoefte.

De docent vond de eerste les een leuke les, met een duidelijke structuur. Al was de docent wel van mening dat deze les mogelijk aan de korte kant was. Het stappenplan STOP, DENK, KIES, DOE was al bekend bij de leerlingen en de docent vond het fijn om hiermee te werken. Er was wel een onderdeel dat voor wat verwarring zorgde. Bij het afmaken van de strip over Roos en Tarik, moesten voor- en nadelen van elke keuzemogelijkheid worden bedacht. De docent vond het lastig om te bespreken wat er 'fout' is aan een gezonde keuze.

Het meest enthousiast was de docent over de tweede les met het Rad van Risico's. De docent vond deze les goed in elkaar zitten en was erg te spreken over het gebruik van de gekleurde post-its om de leerlingen te laten weergeven op welk(e) middel(en) het gepresenteerde risico betrekking heeft. Deze interactieve werkwijze sloeg goed aan bij de leerlingen. Wel had de docent het liefst wat meer tijd gehad voor deze opdracht. Er konden nu maar 5 van de 15 risico's uit het filmpje besproken worden. Dat vond de docent jammer, omdat de docent en de leerlingen de les erg leuk vonden. Wel gaf de docent aan dat de leerlingen sommige afbeeldingen uit het Rad van Risico's niet goed begrepen. De afbeelding van een plastic bekertje was voor de leerlingen niet duidelijk en de docent benoemde dat verschillende leerlingen lachgas en helium door elkaar haalden. Hier had de docent graag nog wat verder op in willen gaan of een

extra les aan willen besteden. De docent gaf aan het Rad van Risico's op een later moment in het jaar nogmaals te willen gebruiken.

In de derde les kwam de docent tijd te kort, waardoor het kwartetspel uitsluitend besproken werd en niet gespeeld. Dit vond de docent jammer, omdat het spelen van het kwartet meer blijft hangen bij de leerlingen dan het bespreken ervan. De docent offerde dat deze les mogelijk over twee lessen verdeeld zou kunnen worden. Terugblikkend concludeerde docent ook, dat het bespreken van de risico's waarschijnlijk minder tijd had hoeven kosten als de docent vooraf duidelijker had benoemd dat de les uit twee onderdelen bestond. De docent was van mening dat dit duidelijker beschreven kan worden in de handleiding. De docent gaf aan het kwartet op een ander moment alsnog te willen spelen met de klas. De docent was blij dat het kwartet naast kaarten over roken en alcohol, ook kaarten over lachgas en de e-sigaret bevat, zodat deze risico's ook in de klas besproken konden worden.

De docent was positief over de vierde les. De les had voldoende inhoud en was een leuke afsluiting van de lessenreeks. Bij het eerste lesonderdeel, waarbij opnieuw gebruik wordt gemaakt van het stappenplan STOP, DENK, KIES, DOE, gold dat de docent het wederom lastig vond dat er gesproken werd over 'goed' en 'fout' bij het nadenken over de voor- en nadelen van een gezonde keuze. De docent was met name enthousiast over de Keuzebaas quiz. De docent benoemde opnieuw dat het werken met post-its een goede werkvorm is voor de leerlingen. De docent was wel van mening dat de quizvraag waarin een dubbele ontkenning zat, te lastig was voor de leerlingen.

De docent was tot slot ook positief over de vormgeving van het lesmateriaal. De materialen waren mooi vormgegeven en passend voor de doelgroep.

4.1.3 Vragenlijst bij leerlingen

Behalen lesdoelen

Na afloop van de lessen Keuzebaas vond driekwart van de leerlingen dat ze iets geleerd hadden over de risico's van roken. Eén leerling was het hier een beetje mee eens en de meeste leerlingen waren het hier helemaal mee eens (N=8). De overige leerlingen (N=3) hadden hier geen mening over. Bijna alle leerlingen vonden dat ze na de lessen iets geleerd hebben over de risico's van alcohol drinken. Eén leerling was het hier helemaal niet mee eens en een andere leerling gaf aan hier geen mening over te hebben. De resterende leerlingen waren het een beetje (N=1) of helemaal eens (N=9) met de stelling. Ook waren bijna alle leerlingen het er een beetje (N=1) of helemaal mee eens (N=10), dat ze iets geleerd hebben over de risico's van wiet en lachgas. Eén leerling had hier geen mening over. Tot slot waren bijna alle leerlingen (N=10) het er helemaal mee eens, dat ze hebben geleerd hoe ze een gezonde keuze moeten maken en dat het maken van gezonde keuzes makkelijker is geworden door de lessen. De overige leerlingen (N=2) hadden hierover geen mening.

Waardering lessen en lesmateriaal

De leerlingen oordeelden wisselend over de lessen. Er waren evenveel leerlingen (N=3) die de lessen helemaal niet leuk vonden, als leerlingen die de lessen heel leuk vonden. Uiteindelijk was er één leerling meer met een positief oordeel (N=5) dan met een negatief oordeel (N=4). De overige leerlingen (N=2) hadden geen mening. Ditzelfde gold voor het oordeel over de vormgeving. Drie leerlingen vonden het materiaal niet mooi, terwijl vier leerlingen juist een positief oordeel hadden. De andere leerlingen gaven aan dat zij hier geen mening over hadden. Dit wisselende beeld gold voor alle lesonderdelen, waarbij het aantal leerlingen met een positief oordeel en het aantal leerlingen met een negatief oordeel telkens ongeveer in evenwicht was. Het lesonderdeel dat het beste werd beoordeeld, was het Rad van Risico's, en het lesonderdeel dat het minst leuk werd gevonden was de opdracht 'help Farah kiezen'. De leerlingen uit leerjaar 2 waren vrij consequent in hun oordeel over de lesonderdelen. De leerlingen met een positief oordeel over het lespakket, oordeelden ook positief over de vormgeving en de meeste lesonderdelen, terwijl de leerlingen met een negatief oordeel niets uit het lespakket konden waarderen.

Attitude roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van roken vinden. De helft van de leerlingen (N=6) heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Zij dachten allen zeer negatief over roken. Zij vonden roken dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant.

Er waren ook verschillende leerlingen (N=3) die na afloop van de lessen minder negatief dachten over roken. Zij gaven allen aan, dat zij roken na afloop van de lessen stoerder vonden, dan voorafgaand aan de lessen. Eén van hen rapporteerde op de andere houdingsaspecten een negatieve houding, terwijl de andere twee leerlingen een meer ambivalente houding rapporteerden met zowel positieve als negatieve antwoorden.

Tot slot zijn er enkele leerlingen (N=2) die na afloop van de lessen, juist negatiever dachten over roken. Beiden dachten na afloop van de lessen dat roken ongezonder is en één leerling vond roken na de lessen dommer dan ervoor.

Attitude alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van alcohol drinken vinden. Een deel van de leerlingen (N=3) heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Zij dachten zeer negatief over alcohol. Zij vonden alcohol drinken dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant.

Eén leerling dacht na afloop van de lessen iets minder negatief over alcohol. Deze leerling stond voorafgaand aan de lessen enigszins negatief tegenover alcohol en gaf na de lessen aan geen mening te hebben over het drinken van alcohol.

Bij enkele leerlingen (N=3) was sprake van een ambivalent beeld. Zij oordeelden na de lessen zowel positiever als negatiever over alcohol. Na afloop van de lessen, rapporteerden zij allen dat ze alcohol ongezonder vonden dan zij voor de lessen rapporteerden, tegelijkertijd antwoordden zij positiever op één van de drie items die betrekking hebben op het imago van alcohol. Voor twee van de leerlingen gold, dat zij één positiever en één negatiever antwoord gaven waardoor hun totale houding gelijk is gebleven. De andere leerling rapporteerde na afloop van lessen, meer negatieve houdingsaspecten, waardoor de totale houding ten opzichte van alcohol negatiever is geworden.

Tot slot zijn er verschillende leerlingen (N=3) die uitsluitend negatiever zijn gaan denken over alcohol. Een leerling had al een negatieve houding ten opzichte van alcohol die nog negatiever was geworden. De andere leerlingen dachten aanvankelijk positiever over het drinken van alcohol. Na afloop van de lessen was hun mening over alle houdingsaspecten negatiever geworden.

Attitude wiet

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van wiet vinden. Bijna de helft van de leerlingen (N=5) heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Zij dachten allen zeer negatief over wiet. Zij vinden het gebruik van wiet dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant.

Er waren ook verschillende leerlingen (N=3) die na afloop van de lessen, minder negatief dachten over wiet. Voorafgaand aan de lessen rapporteerden zij een zeer negatieve houding ten opzichte van wiet. Na afloop van de lessen, gaven zij aan wiet stoerder (N=3), interessanter (N=2) en gezonder (N=3) te vinden.

Bij één leerling was er sprake van een ambivalent beeld. Deze leerling vond wiet na de lessen zowel minder dom als ongezonder.

Tot slot waren er enkele leerlingen (N=2) die na afloop van de lessen juist negatiever dachten over wiet. Na afloop van de lessen vond een van hen wiet ongezonder en de andere leerling vond wiet dommer, dan voor de lessen.

Attitude lachgas

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, hebben de leerlingen vier vragen beantwoord over wat zij van lachgas vinden. Bijna de helft van de leerlingen (N=5) heeft op beide momenten precies dezelfde antwoorden gegeven. Zij dachten allen zeer negatief over lachgas. Zij vonden het gebruik van lachgas dom, ongezond en helemaal niet stoer of interessant.

Er zijn ook verschillende leerlingen (N=3) die na afloop van de lessen minder negatief dachten over lachgas. Voorafgaand aan de lessen rapporteerden zij een zeer negatieve houding ten opzichte van lachgas. Na afloop van de lessen, gaven zij aan wiet stoerder (N=1), interessanter (N=2) en gezonder (N=3) te vinden.

Bij één leerling was er sprake van een ambivalent beeld. Deze leerling vond lachgas na de lessen gezonder en interessanter, maar tegelijkertijd ook dommer.

Tot slot waren er enkele leerlingen (N=2) die na afloop van de lessen juist negatiever dachten over lachgas. Deze leerlingen hadden voorafgaand aan de lessen een meer ambivalente houding ten opzichte van lachgas. Na afloop van de lessen was hun houding zeer negatief.

Risicoperceptie roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij roken vinden. Bij de meeste leerlingen (N=9) is hun risicoperceptie niet veranderd. Bijna allemaal (N=8) waren ze het er helemaal mee eens dat roken schadelijk is. Bij enkele leerlingen (N=2) was sprake van een verandering in ongewenste richting. Een leerling gaf na de lessen aan, geen mening te hebben over de schadelijkheid van roken en de andere leerling gaf na de lessen zelfs aan het helemaal oneens te zijn met de schadelijkheid van roken, terwijl beide het er voor de lessen nog wel helemaal mee eens waren dat roken schadelijk is. Opvallend is dat beide leerlingen na afloop van de lessen wel van mening waren dat roken heel ongezond is.

Risicoperceptie alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij het drinken van alcohol vinden. Bij de meeste leerlingen (N=7) is hun risicoperceptie niet veranderd. Het grootste deel vond het drinken van alcohol op beide momenten heel schadelijk. Er waren echter ook twee leerlingen die het hier op beide momenten helemaal niet mee eens waren. Bij één leerling was sprake van een verandering in ongewenste richting. Een leerling had na de lessen geen mening over de schadelijkheid van alcohol, terwijl deze leerling voorafgaand aan de lessen het drinken van alcohol een beetje schadelijk vond. Er zijn ook verschillende leerlingen (N=3) die het drinken van alcohol na de lessen, als meer schadelijk beoordeelden.

Risicoperceptie wiet

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij wiet vinden. Bij de meeste leerlingen (N=7) is hun risicoperceptie niet veranderd. Bijna allemaal (N=8) waren ze het er helemaal mee eens dat wiet schadelijk is. Er was ook één leerling die het hier op beide momenten helemaal niet mee eens was. Bij verschillende leerlingen (N=4), was sprake van een verandering in ongewenste richting. De meeste van hen gaven voorafgaand aan de lessen aan dat zij wiet erg schadelijk vonden. Na afloop van de lessen varieerden hun antwoorden van een beetje schadelijk tot helemaal niet schadelijk.

Risicoperceptie lachgas

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd hoe schadelijk zij lachgas vinden. Bij de meeste leerlingen (N=8) is hun risicoperceptie niet veranderd. Bijna allemaal (N=7)

waren ze het er helemaal mee eens dat lachgas schadelijk is. Er was ook één leerling die het hier op beide momenten helemaal niet mee eens was. Bij verschillende leerlingen (N=2), was sprake van een verandering in ongewenste richting. Zij gaven voorafgaand aan de lessen aan dat zij lachgas erg schadelijk vonden. Na afloop van de lessen had één leerling hier geen mening over en de andere vond lachgas helemaal niet meer schadelijk. Tot slot was er een leerling die lachgas na afloop van de lessen juist schadelijker was gaan vinden. Deze leerling vond lachgas voorafgaand aan de lessen helemaal niet schadelijk en na de lessen een beetje schadelijk.

Sociale norm roken

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten roken. Een deel van de leerlingen (N=5) dacht hier na afloop van de lessen hetzelfde over als voor de lessen. Zij waren het allemaal helemaal oneens met de gedachte dat roken normaal is. Voor een aantal leerlingen (N=3) gold, dat de sociale norm positiever is geworden. Voor de lessen rapporteerden zij een zeer negatieve norm. Na de lessen varieerde de gerapporteerde norm van een beetje negatief tot zeer positief. Voor een aantal andere leerlingen (N=3) gold juist, dat de sociale norm negatiever is geworden. Zij rapporteerden voor de lessen een neutrale tot positieve norm en na de lessen een neutrale tot zeer negatieve norm.

Sociale norm alcohol

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten alcohol drinken. Ruim de helft van de leerlingen (N=6) dacht hier na afloop van de lessen hetzelfde over als voor de lessen. De meeste van hen (N=5) vonden alcohol drinken helemaal niet normaal. Eén leerling vond het drinken van alcohol op beide momenten een beetje normaal. Voor enkele leerlingen (N=2) gold, dat de sociale norm positiever is geworden. Zij rapporteerden aanvankelijk een zeer negatieve sociale norm en na afloop van de lessen een neutrale tot beetje positieve norm. Enkele andere leerlingen (N=2) rapporteerden juist een negatievere sociale norm na afloop van de lessen. De norm die zij rapporteerden was voor de lessen een beetje negatief tot zeer positief en na de lessen neutraal tot zeer negatief.

Sociale norm wiet

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten wiet gebruiken. De meeste leerlingen (N=7) dachten hier na afloop van de lessen hetzelfde over als voor de lessen. Zij waren het allemaal helemaal oneens met de gedachte dat wiet gebruiken normaal is. Voor een aantal leerlingen (N=3) gold, dat de sociale norm positiever is geworden. Voor de lessen rapporteerden twee van hen een zeer negatieve norm, terwijl zij na afloop van de lessen geen mening meer hadden. De andere leerling had juist voor de lessen geen mening en rapporteerde na afloop van de lessen een positieve sociale norm. Voor één leerling gold, dat de sociale

norm juist negatiever is geworden. De leerling gaf voor de lessen aan het gebruik van wiet heel normaal te vinden. Na de lessen was deze leerling het hier juist helemaal niet mee eens.

Sociale norm lachgas

Voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, is aan de leerlingen gevraagd in hoeverre zij het normaal vinden als leeftijdgenoten lachgas gebruiken. De meeste leerlingen (N=7) dachten hier na afloop van de lessen hetzelfde over als voor de lessen. Zij waren het allemaal helemaal oneens met de gedachte dat lachgas gebruiken normaal is. Voor een aantal leerlingen (N=3) gold, dat de sociale norm positiever is geworden. Voor de lessen rapporteerden twee van hen een zeer negatieve norm, terwijl zij na afloop van de lessen geen mening meer hadden. De andere leerling had juist voor de lessen geen mening en rapporteerde na afloop van de lessen een positieve sociale norm. Voor één leerling gold, dat de sociale norm juist negatiever is geworden. De leerling had voor de lessen geen mening over de sociale norm. Na de lessen gaf deze leerling aan het gebruik van lachgas helemaal niet normaal te vinden.

5. Conclusie en aanbevelingen pilot 2023

In het pilotonderzoek naar de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van Keuzebaas zijn verschillende databronnen gecombineerd. Hierdoor is een goed overzicht ontstaan van de wijze waarop Keuzebaas in de twee verschillende klassen is uitgevoerd, en welke resultaten dit heeft opgeleverd. In dit hoofdstuk is de eerste indruk van de bruikbaarheid, de geschiktheid en de werkzaamheid van het lespakket Keuzebaas beschreven. Daarnaast zijn enkele aanbevelingen benoemd voor verbetering van Keuzebaas.

5.1. Uitvoerbaarheid Keuzebaas

Om een eerste indruk te krijgen van de uitvoerbaarheid van Keuzebaas, is aan de hand van de verschillende databronnen gezocht naar informatie om antwoord te geven op de eerste onderzoeksvraag:

1. Zijn de lessen van Keuzebaas uitvoerbaar in leerjaar 1 en 2 van het praktijkonderwijs?

Uit de lesobservaties en de gesprekken met de docent blijkt, dat de lessen van Keuzebaas uitvoerbaar zijn op het praktijkonderwijs. De docenten gaven aan, dat de docententraining en de docentenhandleidingen per les duidelijk zijn en ondersteunend werken bij het uitvoeren van de lessen. Hoewel de docenten tijdens de les op bepaalde punten afweken van de beschreven werkwijze in de docentenhandleiding, zijn de lessen Keuzebaas grotendeels uitgevoerd zoals in de handleiding is beschreven.

Er waren wel verschillende factoren die de uitvoerbaarheid van Keuzebaas beïnvloedden. De lessen uit leerjaar 2 werden gegeven tijdens het laatste lesuur van de dag. Dit was vermoedelijk niet de meest gelukkige keuze. De leerlingen waren erg druk en hadden moeite om hun aandacht erbij te houden. Hierdoor werd de orde vaker verstoord en kostte het de docent meer moeite om de lessen te geven. Er ging veel tijd verloren, waardoor het niet altijd lukte om de volledige les uit te voeren. Het lukte bijvoorbeeld niet om eerst het kwartetspel te bespreken en daarna het spel te spelen. Dit zou erop kunnen wijzen, dat de les te lang is voor de beschikbare tijd. Maar omdat dezelfde werkwijze in het eerste leerjaar wel binnen het lesuur kon worden uitgevoerd, is het aannemelijk dat het tijdstip van de les van invloed is geweest op de uitvoerbaarheid van de les.

Er waren ook enkele lesonderdelen die niet helemaal duidelijk waren voor de docent en/of de leerlingen. De les met het Keuzebaas kwartet bestaat uit twee onderdelen, waarbij het de bedoeling is om eerst alle nog onbekende risico's die in het kwartetspel worden uitgebeeld, te bespreken, voordat het spel daadwerkelijk wordt gespeeld. Een van de docenten was van mening, dat dit beter beschreven kan worden in de handleiding. De andere docent had zelf een extra instructie toegevoegd aan de beschreven procedure, door op het bord te tekenen wat de bedoeling is bij het eerste lesonderdeel. Dit werkte goed en zou opgenomen kunnen worden in de werkwijze om de uitvoerbaarheid van de les te verbeteren.

Daarnaast bleek een van de docenten moeite te hebben met de bespreking van de derde stap uit het stappenplan STOP, DENK, KIES, DOE. Tijdens deze stap, is het de bedoeling om voor- en nadelen van elke keuzemogelijkheid te verzinnen. In de testfase van het materiaal bleek, dat sommige leerlingen moeite hadden met de woorden 'voordeel' en 'nadeel'. Dit heeft geleid tot een aanpassing in het lesmateriaal, waarna de termen 'goed' en 'fout' zijn gebruikt. Het was voor de docent onvoldoende duidelijk, dat hiermee voordelen en nadelen bedoeld werden, waardoor de bespreking van dit lesonderdeel voor verwarring zorgde. Het STOP, DENK, KIES, DOE stappenplan is ook onderdeel van leerjaar 1, maar doordat de vierde les uit leerjaar 1 niet is geobserveerd, is niet bekend of in deze klas dezelfde verwarring is ontstaan. Het kan in elk geval geen kwaad om dit lesonderdeel te verduidelijken in de handleiding en/of de bijgevoegde werkbladen, om de uitvoerbaarheid van Keuzebaas te vergroten.

Tot slot bleek bij de eindquiz sprake te zijn van een dubbele ontkenning in de quizvragen. Ook dit zorgde voor onduidelijkheid bij de docent en de leerlingen. De uitvoerbaarheid van Keuzebaas kan verder worden verbeterd als deze formulering wordt aangepast.

5.2. Geschiktheid Keuzebaas

Om een eerste indruk te krijgen van de geschiktheid van Keuzebaas is aan de hand van de verschillende databronnen gezocht naar informatie om antwoord te geven op de tweede onderzoeksvraag:

2. Zijn de lessen en bijbehorende lesmaterialen geschikt voor leerlingen van het praktijkonderwijs?

Uit de lesobservaties, de gesprekken met de docenten en de vragenlijsten bij de leerlingen blijkt, dat de lessen en bijbehorende lesmaterialen geschikt zijn voor de leerlingen van het praktijkonderwijs. Zoals in de voorgaande paragraaf is beschreven, zijn de lessen zonder al te grote problemen uitgevoerd. De leerlingen uit het eerste leerjaar deden goed mee en uit de bijdrage die de leerlingen leverden bleek, dat de lessen goed aansloten bij de leerlingen. Uit de vragenlijst bleek bovendien, dat deze leerlingen de lessen erg leuk vonden. In het tweede leerjaar verliep de uitvoering moeizamer. Een aantal leerlingen vertoonden veel weerstand en het kostte de docent moeite om de leerlingen bij de les te houden. De docent slaagde er meestal wel in om de leerlingen deel te laten nemen aan de opdrachten en een deel van de leerlingen deed vervolgens goed mee. Uit hun reactie bleek dat de meeste opdrachten uiteindelijk wel begrepen werden en dat de lesstof aansloot bij het niveau van de leerlingen. De antwoorden uit de vragenlijst die door de leerlingen was ingevuld, bevestigden dit beeld. De waardering voor de lessen en het lespakket was wisselend. Een deel van de leerlingen was zeer positief over Keuzebaas, maar daar stonden ook verschillende leerlingen tegenover die de lessen en het lesmateriaal niet konden waarderen. De docenten waren erg te spreken over Keuzebaas. Zij vonden de lessen goed aansluiten bij de leerlingen en benoemden onder andere het gebruik van herhaling, de rustige vormgeving en het gebruik van visuele ondersteuning als elementen die Keuzebaas geschikt maken voor leerlingen van het praktijkonderwijs.

5.3. Werkzaamheid Keuzebaas

Om een eerste indruk te krijgen van de werkzaamheid van Keuzebaas, is aan de hand van de verschillende databronnen gezocht naar informatie om antwoord te geven op de derde onderzoeksvraag:

3. Worden de lesdoelen van Keuzebaas bereikt?

De laatste onderzoeksvraag is minder gemakkelijk te beantwoorden. Dit komt doordat met het lespakket verschillende doelen worden nagestreefd en doordat de bevindingen uit de verschillende databronnen niet altijd in dezelfde richting wijzen. Hiervoor zijn verschillende verklaringen denkbaar die in deze paragraaf uiteen zijn gezet.

5.3.1 Kennis / risicoperceptie

Twee van de doelen van Keuzebaas hebben betrekking op kennis/risicoperceptie:

- De leerlingen leggen uit dat jongeren onder de 18 jaar niet mogen roken, geen alcohol mogen drinken en geen drugs mogen gebruiken (NIX18).
- De leerlingen leggen uit dat roken, alcohol drinken en het gebruik van lachgas en wiet negatieve gevolgen kan hebben.

Er zijn verschillende gegevens beschikbaar waaruit iets kan worden afgeleid over het bereiken van de doelen gericht op kennis/risicoperceptie. Uit de lesobservatie van de derde les van leerjaar 1, blijkt, dat de leerlingen kennis hebben opgedaan over de risico's van roken en alcohol en NIX18. Tijdens de bespreking van de voorgaande lessen, bleek dat de leerlingen veel hadden onthouden. Ze konden zich verschillende risico's van roken en alcohol herinneren en gaven aan nog te weten wat NIX18 betekent. Bovendien rapporteerden (bijna) alle leerlingen uit leerjaar 1 en de meerderheid van de leerlingen uit leerjaar 2 in de vragenlijst, dat zij iets over de risico's van alcohol en roken geleerd hadden. Bijna alle leerlingen uit leerjaar 2 rapporteerden daarnaast, dat zij iets over de risico's van wiet en lachgas hadden geleerd. Deze uitkomsten suggereren dat de lesdoelen ten aanzien van kennis/risicoperceptie bereikt zijn.

Dit zijn echter niet de enige resultaten die iets zeggen over het behalen van deze lesdoelen. De leerlingen hebben voorafgaand en na afloop van de lessen Keuzebaas, ook vragen beantwoord over de schadelijkheid van de verschillende middelen. Deze bevindingen zijn minder eenduidig. Bij de meeste leerlingen uit leerjaar 1 is geen verandering zichtbaar. Zij oordeelden op beide tijdstippen dat middelengebruik zeer schadelijk is. Bij deze leerlingen was daardoor geen ruimte voor verbetering op het gebruikte meetinstrument. Daarnaast waren er enkele leerlingen bij wie een verandering in gewenste richting werd gevonden. Dit zou erop kunnen wijzen dat de risicoperceptie bij deze leerlingen is toegenomen. Er waren echter ook enkele leerlingen die na de lessen antwoordden dat middelengebruik minder schadelijk is, dan zij voorafgaand aan de lessen hadden geantwoord. Dit kan erop wijzen dat de risicoperceptie is afgenomen in plaats van toegenomen, hetgeen een ongewenst resultaat zou betekenen. Deze discrepantie kan echter ook iets zeggen over de betrouwbaarheid van de antwoorden op deze

vragen. Tijdens de afname van de vragenlijsten bleek, dat de leerlingen moeite hadden met het vasthouden van de aandacht en het invullen van de vragenlijst. Ook bleken bepaalde leerlingen inconsistente antwoorden te geven. Zo vonden sommige leerlingen middelengebruik tegelijkertijd heel ongezond en helemaal niet schadelijk.

Voor de leerlingen uit leerjaar 2 gold ook, dat het merendeel van de leerlingen middelengebruik op beide tijdstippen als zeer schadelijk beoordeelde. Ook nu waren er een paar leerlingen die middelengebruik na afloop van de lessen schadelijker vonden, dan voorafgaand aan de lessen. Daartegenover stonden enkele leerlingen bij wie de risicoperceptie in ongewenste richting is veranderd. Soms was deze verandering zelfs erg extreem, waarbij het oordeel over middelengebruik van zeer schadelijk is gewijzigd in helemaal niet schadelijk. De leerlingen bij wie sprake was van een verandering in ongewenste richting, waren dezelfde leerlingen die aangaven dat zij de lessen, de bijbehorende opdrachten en de vormgeving helemaal niet leuk vonden. Doordat bij de onderzoekers niet bekend is welke vragenlijst bij welke leerling hoorde, kan niet met zekerheid worden vastgesteld of dit dezelfde leerlingen betrof die tijdens de lesobservaties veel weerstand lieten zien en storend gedrag vertoonden. Dit is echter wel aannemelijk. Dit zou kunnen betekenen dat Keuzebaas ongewenste effecten heeft bij leerlingen die niet willen deelnemen aan de lessen. Het is echter ook goed mogelijk dat deze leerlingen niet alleen geen zin hadden in deelname aan de lessen, maar ook geen zin hadden in het invullen van de tweede vragenlijst na afloop van de laatste les. De radicale veranderingen in de gegeven antwoorden suggereren het laatste.

5.3.2 Attitude

Twee van de doelen van Keuzebaas hebben betrekking op de attitude van de leerlingen:

- De leerlingen spreken zich negatief uit over middelengebruik.
- De leerlingen spreken zich positief uit over het maken van gezonde keuzes.

Er zijn verschillende gegevens beschikbaar waaruit iets kan worden afgeleid over het bereiken van de doelen gericht op de attitude van de leerlingen. Tijdens de lesobservatie van de derde les uit het eerste leerjaar, bleek duidelijk, dat de leerlingen een negatieve houding hadden tegenover roken en alcohol. De leerlingen wilden graag vertellen waarom ze roken en alcohol drinken vies vonden en waarom ze het gebruik in hun omgeving vervelend vonden. In het tweede deel van de les, spraken de leerlingen positief over gezond gedrag en er was uiteindelijk veel enthousiasme om aan de slag te gaan met de 3 dagen gezond! uitdaging. Deze observaties suggereren dat Keuzebaas een gewenste uitwerking heeft op de attitude van de leerlingen.

In de schriftelijke vragenlijsten, is aan de leerlingen gevraagd hoe zij dachten over middelengebruik en deze uitkomsten zijn minder eenduidig. Voor de leerlingen uit leerjaar 1 gold, dat de houding van de meeste leerlingen negatief was. Dit was het geval voorafgaand aan de lessen en na afloop van de lessen. Bij een deel van de leerlingen waren de antwoorden op beide momenten precies hetzelfde. Er waren ook leerlingen die na afloop van de lessen een negatievere houding rapporteerden, dan zij voorafgaand aan de

lessen hadden. Dit waren de leerlingen die voorafgaand aan de lessen minder negatief dachten over middelengebruik. Daartegenover stonden leerlingen die juist een minder negatieve houding rapporteerden na afloop van de lessen. Deze leerlingen hadden voorafgaand aan de lessen een zeer negatieve houding. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de interactie tussen de leerlingen hen wederzijds heeft beïnvloed, waardoor in beide gevallen een correctie heeft plaatsgevonden op basis van de ervaren groepsnorm. Of dit ook echt het geval was, is echter lastig te beoordelen, omdat bij het interpreteren van de schriftelijke vragenlijsten enige voorzichtigheid is geboden, vanwege de betrouwbaarheid van deze gegevens.

Bij de leerlingen uit leerjaar 2 was een zelfde patroon zichtbaar. De houding van de meeste leerlingen was negatief op beide tijdstippen. Opnieuw gold, dat een deel van de leerlingen dezelfde antwoorden gaf op beide momenten en dat er daarnaast zowel leerlingen waren die na afloop van de lessen een negatievere houding lieten zien, als leerlingen die na afloop van de lessen juist positiever dachten. Waar het bij de leerlingen uit leerjaar 1 veelal ging om kleine veranderingen in de gerapporteerde houding, waren er bij de leerlingen uit leerjaar 2 ook een aantal opvallende verschuivingen zichtbaar. Dit betrof opnieuw de leerlingen die in de vragenlijst hadden aangegeven, dat zij de lessen en alles wat daarbij hoorde helemaal niet leuk vonden.

5.3.3 Ervaren sociale normen

Drie van de doelen van Keuzebaas hebben betrekking op door de leerling ervaren sociale normen:

- De leerlingen benoemen dat middelengebruik door minderjarigen in Nederland niet normaal wordt gevonden (NIX18).
- De leerlingen leggen uit dat de meeste leeftijdgenoten geen middelen gebruiken.
- De leerlingen leggen uit dat anderen hen accepteren als zij geen middelen gebruiken.

Er zijn verschillende gegevens beschikbaar waaruit iets kan worden afgeleid over het bereiken van de doelen gericht op de ervaren sociale normen. Uit de lesobservaties blijkt, dat in de klas uit leerjaar 1 een negatieve norm gold ten opzichte van middelengebruik. In de derde les werd teruggeblikt op eerdere lessen waarin onder andere besproken is wat NIX18 betekent. De leerlingen vertelden dat zij het NIX18 logo herkenden in winkels en zich ervan bewust waren dat minderjarigen in Nederland niet mogen roken of alcohol drinken. Daarnaast was het op verschillende momenten duidelijk zichtbaar dat middelengebruik door de leerlingen werd afgekeurd, waardoor er sprake was van een negatieve groepsnorm. In leerjaar 2 was de dynamiek anders. In deze klas waren verschillende leerlingen vanaf de eerste les opstandig. Zij vertoonden gedrag waaruit afgeleid zou kunnen worden, dat zij positief dachten over middelengebruik, zoals bijvoorbeeld het vouwen van 'sigaretten' van de post-its die in verschillende lessen werden uitgedeeld, voor het uitvoeren van een lesopdracht. Uit de antwoorden uit de schriftelijke vragenlijst die voorafgaand aan de lessen is ingevuld, kwam dit niet naar voren. Daaruit bleek dat de leerlingen allemaal een enigszins tot zeer negatieve houding hadden ten opzichte van middelengebruik. Het is daarom aannemelijker dat de leerlingen vooral weerstand tegen de lessen lieten zien, waarbij dit gedrag niet

direct samenhang met hun houding ten opzichte van middelen. Dit beeld wordt ondersteund door de observatie dat zij ook bewust foute antwoorden gaven bij bepaalde opdrachten. Dit gedrag leek weinig invloed te hebben op de groepsnorm. Andere leerlingen leken zich juist te ergeren aan het gedrag van deze leerlingen en de docent stuurde de discussie goed bij richting een negatieve norm.

In de schriftelijke vragenlijst is ook gevraagd of de leerlingen het normaal vonden als leeftijdgenoten middelen gebruiken. Bij de meeste leerlingen uit het eerste leerjaar was geen verandering zichtbaar. Zij vonden voorafgaand aan de lessen, middelengebruik niet normaal en na afloop van de lessen vonden ze dit nog steeds niet. Daarnaast waren er enkele leerlingen die na afloop van de lessen een positievere norm rapporteerden ten opzichte van alcoholgebruik. Daartegenover stonden enkele leerlingen die middelengebruik na de lessen minder normaal vonden dan ervoor. In leerjaar 2 was bij een groter deel van de leerlingen sprake van een verandering in de gerapporteerde sociale norm. Nog steeds gold, dat bij de meerderheid van de leerlingen sprake was van een constante negatieve norm, maar er waren meer leerlingen die op de nameting anders hadden geantwoord dan op de voormeting. Dit gold zowel voor het aantal leerlingen bij wie een gewenste verandering zichtbaar was, als voor het aantal leerlingen dat juist een verandering in ongewenste richting liet zien. De leerlingen die een verandering in ongewenste richting lieten zien, waren dezelfde leerlingen die hadden aangegeven dat zij Keuzebaas helemaal niet leuk vonden en die ook bij de andere vragen over middelengebruik, veranderingen in ongewenste richting rapporteerden. Dit zou erop kunnen wijzen dat Keuzebaas een averechts effect heeft op leerlingen die weerstand hebben tegen de interventie, maar het is ook heel goed mogelijk dat deze leerlingen de laatste vragenlijst als verlengstuk van deze interventie zagen en daardoor ook opstandig gedrag vertoonden bij het invullen van deze vragenlijst.

5.3.4 Eigen-effectiviteitsverwachting / vaardigheden

Drie van de doelen van Keuzebaas hebben betrekking op de eigen-effectiviteitsverwachting/vaardigheden van de leerlingen:

- De leerlingen uiten vertrouwen dat zij gezonde keuzes kunnen maken.
- De leerlingen laten zien dat zij voordelen en nadelen kunnen afwegen.
- De leerlingen laten zien dat zij een gezonde keuze kunnen maken door het maken van een afspraak met zichzelf.

Er zijn verschillende gegevens beschikbaar waaruit iets kan worden afgeleid over het bereiken van de doelen gericht op de eigen-effectiviteitsverwachting/vaardigheden van de leerlingen. In de derde les van leerjaar 1, moesten leerlingen een 3 dagen gezond!-uitdaging kiezen. Hoewel er aanvankelijk wat weerstand was, gingen de leerlingen hier uiteindelijk vol enthousiasme mee aan de slag. Zij spraken een duidelijk commitment uit en stelden zelfs voor om een handtekening onder het werkblad te zetten, omdat zij van mening waren dat dit de uitdaging officieel maakte. Uit het gesprek met de docent bleek, dat verschillende leerlingen van plan waren om hun gezonde keuze vol te blijven houden. Hieruit blijkt een duidelijk vertrouwen in hun vermogen om gezonde keuzes te maken en de aanwezigheid van de beoogde

vaardigheid. Dit beeld wordt bevestigd door de antwoorden op de schriftelijke vragenlijsten. Alle leerlingen uit leerjaar 1, vonden dat zij geleerd hebben hoe ze een gezonde keuze moeten maken. En de meeste leerlingen vonden bovendien, dat zij nu makkelijker gezonde keuzes maakten.

In de lessen voor leerjaar 2, zit geen 3 dagen gezond!-uitdaging, maar er zijn wel twee lessen waarin de leerlingen werken met het stappenplan STOP, DENK, KIES, DOE. Bij deze opdrachten, zorgde de formulering 'goed' en 'fout' bij het afwegen van de voor- en nadelen voor wat verwarring, maar buiten dat leken de leerlingen goed met het stappenplan uit de voeten te kunnen. Bijna alle leerlingen vonden, dat zij in de lessen hadden geleerd hoe je een gezonde keuze moet maken en dat het maken van een gezonde keuze makkelijker was geworden. Deze bevindingen wekken opnieuw de indruk, dat de doelen met betrekking tot de eigen-effectiviteitsverwachting/vaardigheden behaald zijn.

5.4. Conclusie

De onderzoeksresultaten wijzen erop, dat Keuzebaas uitvoerbaar is op het praktijkonderwijs en dat de lessen en bijbehorende materialen geschikt zijn voor de doelgroep. De beschikbare gegevens zijn minder eenduidig over het bereiken van de lesdoelen. Met de lessen van Keuzebaas, worden verschillende doelen nagestreefd. Aan de hand van de beschikbare data, lijkt het aannemelijk, dat Keuzebaas bijdraagt aan het vergroten van de kennis over middelengebruik en redenen waarom minderjarigen geen middelen mogen gebruiken (NIX18). De onderzoeksresultaten suggereren ook, dat Keuzebaas leerlingen vertrouwen geeft in het maken van gezonde keuzes en hen helpt deze vaardigheid in de praktijk toe te passen. Over de invloed van Keuzebaas op de houding en ervaren sociale norm van de leerlingen, kan aan de hand van de beschikbare gegevens geen uitspraak worden gedaan.

5.5. Aanbevelingen

Uit de observaties, gesprekken met docenten en de afgenomen vragenlijsten bij de leerlingen, zijn enkele aanbevelingen voor verbetering van het lespakket Keuzebaas naar voren gekomen.

5.5.1 Kies een geschikt tijdstip voor de lessen

Tijdens de lesobservaties, bleek het laatste lesuur minder geschikt voor het uitvoeren van de lessen Keuzebaas. De leerlingen waren erg druk, en er was sprake van een korte spanningsboog. De lessen komen vermoedelijk beter uit de verf, wanneer hiervoor een ander tijdstip wordt gekozen.

5.5.2 Visuele ondersteuning toevoegen bij bespreking kwartetspel

Uit de observatie en evalueer met de docenten, bleek, dat visuele ondersteuning goed werkt bij de leerlingen van het praktijkonderwijs. De docent uit leerjaar 1 had voor de bespreking van het kwartet twee stapels op het bord getekend en eronder geschreven wat elke stapel betekende. Dit bleek prettig te werken voor de leerlingen. Mogelijk had dit de onrust in de klas van het andere leerjaar kunnen verminderen. Deze werkwijze zou in de docentenhandleiding opgenomen kunnen worden.

5.5.3 Nadruk leggen op de naam van ieder kwartet

Tijdens het spelen van het kwartet spel, viel op, dat leerlingen het kaartje beschreven aan de hand van de kleur van het kaartje, in plaats van de titel van het kaartje te benoemen. De docent gaf tijdens de eindevaluatie aan dat hier extra aandacht aan besteed moet worden in de les. Dit zou in de docentenhandleiding kunnen worden opgenomen.

5.5.4 Verwachtingen filmpjes bijstellen

Het lespakket bevat korte filmpjes om een bepaalde casus te schetsen. Deze filmpjes bieden visuele ondersteuning bij de opdrachten met het STOP, DENK, KIES, DOE stappenplan. Uit de gesprekken met de docenten bleek, dat leerlingen een bepaalde verwachting hebben als hen wordt verteld dat ze naar een filmpje gaan kijken. Ze verwachten dan een verhaal en gaan ervanuit dat dit een langer gedeelte van de les beslaat. Om de verwachtingen van de leerlingen en het lesmateriaal beter op elkaar te laten aansluiten, zouden uitgebreidere filmpjes gemaakt kunnen worden. Ook is het mogelijk om de verwachting van de leerlingen bij te stellen, door duidelijk in de docentenhandleiding te vermelden dat het gaat om een kort beeldfragment ter illustratie van de opdracht.

5.5.5 Verduidelijken afwegen voor- en nadelen STOP, DENK, KIES, DOE stappenplan

De derde stap uit het STOP, DENK, KIES, DOE stappenplan, bestaat uit het bedenken van de voor- en nadelen bij de verschillende keuzemogelijkheden. Tijdens de eerste testfase van het lesmateriaal bleek, dat verschillende leerlingen moeite hadden met de woorden 'voordelen' en 'nadelen'. Het taalgebruik is daarom vereenvoudigd tot 'goed' en 'fout', met visuele ondersteuning in de vorm van een duimpje omhoog en een duimpje naar beneden. Tijdens de pilot bleek, dat de docent het lastig vond om te bepalen wat er 'fout' is aan een gezonde keuze. Het is dus belangrijk, dat het voor de docent duidelijk is, dat deze oefening betrekking heeft op het bespreken van voordelen en nadelen. Dit zou aangepast kunnen worden in de docentenhandleiding en/of de werkbladen.

5.5.6 Aanpassen formulering Keuzebaas quiz

In de Keuzebaas quiz van les 4 van leerjaar 2, staan een paar stellingen die ontkennend zijn. Een voorbeeld hiervan is 'blowen is niet verslavend'. Het antwoord hierop was 'niet waar' en deze ontkenning in zowel de stelling als in het antwoord, werd als lastig ervaren door de docent en de leerlingen. Het aanpassen van de formulering neemt de onduidelijkheid weg.

5.4.7 Toevoegen certificaat

De leerlingen houden gedurende hun schooltijd een portfolio bij met hun prestaties. Tijdens de eindevaluatie, gaf een docent de tip om een certificaat voor de leerlingen toe te voegen aan het einde van de lessenserie. Na het volgen van het lespakket Keuzebaas, zouden de leerlingen dit certificaat kunnen toevoegen aan hun portfolio. Op deze manier kunnen de leerlingen erop terugblikken en laten zien dat ze hebben meegedaan aan Keuzebaas.

Literatuur

- Adalbjarnardottir, S., & Rafnsson, F. D. (2001). Perceived control in adolescent substance use: concurrent and longitudinal analyses. *Psychology of addictive behaviors : journal of the Society of Psychologists in Addictive Behaviors*, 15(1), 25–32. <https://doi.org/10.1037/0893-164x.15.1.25>
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Bava, S., & Tapert, S. F. (2010). Adolescent brain development and the risk for alcohol and other drug problems. *Neuropsychology review*, 20(4), 398–413. <https://doi.org/10.1007/s11065-010-9146-6>
- Beck, A. T. (1996). Beyond belief: A theory of modes, personality, and psychopathology. In P. M. Salkovskis (Ed.), *Frontiers of cognitive therapy* (pp. 1–25). The Guilford Press.
- Bogt, T. ter, Lieshout, M. van, Doornwaard, S., & Eijkemans, Y. (2009). Middelengebruik en voortijdig schoolverlaten: twee onderzoeken naar de actuele en gepercipieerde rol van alcohol en cannabis in relatie tot spijbelen, schoolprestaties, motivatie en uitval. *Utrecht: Trimbos-instituut*.
- Brug, J. (2010). Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Carver, H., Elliott, L., Kennedy, C., & Hanley, J. (2017). Parent–child connectedness and communication in relation to alcohol, tobacco and drug use in adolescence: An integrative review of the literature. *Drugs: Education, Prevention & Policy*, 24(2), 119–133. <https://doi.org/10.1080/09687637.2016.1221060>
- Carroll Chapman, S. L., & Wu, L. T. (2012). Substance abuse among individuals with intellectual disabilities. *Research in developmental disabilities*, 33(4), 1147–1156. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.02.009>
- Colder, C. R., Shyhalla, K., & Frndak, S. E. (2018). Early alcohol use with parental permission: Psychosocial characteristics and drinking in late adolescence. *Addictive behaviors*, 76, 82–87. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.07.030>
- Collot, D. E. A., Ebbekink, K., & Schijven, E. (2009). Het Licht Blauwe Boek: Een training in perspectief nemen, sociale vaardigheden en zelfvertrouwen voor jongeren met een lichte verstandelijke beperking. R. Didden & X. Moonen (Red.), *Met het oog op behandeling*, 2, 101–111.
- Emory, K., Saquib, N., Gilpin, E. A., & Pierce, J. P. (2010). The association between home smoking restrictions and youth smoking behaviour: a review. *Tobacco control*, 19(6), 495–506. <https://doi.org/10.1136/tc.2010.035998>
- Fabriek-van de Glind, I., & Widdershoven-van der Wal, M. (2005). Kenmerken van jongeren met een lichte verstandelijke handicap en crisishulpverlening. *Onderzoek & Praktijk*, 3(2), 27–32.
- Gorp, K., Lemmers, L., & Paulussen, T. (1998). Waarom drinken mensen? Een empirische studie naar (sociaal-) psychologische determinanten van alcoholgebruik. *Woerden: Nationaal instituut voor gezondheidsbevordering en ziektepreventie*.
- Griffin, K. W., Bang, H., & Botvin, G. J. (2010). Age of alcohol and marijuana use onset predicts weekly substance use and related psychosocial problems during young adulthood. *Journal of Substance Use*, 15(3), 174–183.
- Hiemstra, M., de Leeuw, R. N., Engels, R. C. & Otten, R. (2017). What parents can do to keep their children from smoking: A systematic review on smoking-specific parenting strategies and smoking onset. *Addictive behaviors*, 70, 107–128. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.02.003>
- Hilderink, I., Dijkstra, M., & Bransen, E. (2010). Grensoverschrijdende pubers. Jongeren met LVG en middelengebruik. In Clerkx, M., de Groot, R., & Prins, F. (Red.), *Grensoverschrijdend gedrag van pubers* (pp. 115–129). *Apeldoorn: Garant*.

- Iglesia, J. C. F. de la, Buceta, M. J., & Campos, A. (2005). Prose learning in children and adults with Down syndrome: The use of visual and mental image strategies to improve recall. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 30*, 199-206.
- Kepper, A., Van Den Eijnden, R., Monshouwer, K., & Vollebergh, W. (2014). Understanding the elevated risk of substance use by youths in special education and residential youth care: the role of individual, family and peer factors. *European Child & Youth Psychiatry, 23*(6), 461-472. <https://doi.org/10.1007/s00787-013-0471-1>
- Kleinert, H. L., Browder, M. D., & Towles-Reeves, E. A. (2009). Models of cognition for students with significant cognitive disabilities: Implications for assessment. *Review of Educational Research, 79*, 301-326.
- Koning, N. D. de, & Collin, P. J. L. (2007). Behandeling van jeugdigen met een psychiatrische stoornis en een verstandelijke beperking. *Kind en adolescent, 28*, 215-229.
- Krul, J., Blankers, M., & Girbes, A. R. J. (2011). Substance-Related Health Problems during Rave Parties in the Netherlands (1997–2008). *PLoS ONE (6*(12) e 29620).
- Labbe, A. K., & Maisto, S. A. (2011). Alcohol expectancy challenges for college students: A narrative review. *Clinical Psychology Review, 31*(4), 673-683. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.02.007>
- Masten, A. S., Faden, V.B., Zucker, R. A., & Spear, L. P. (2008). Underage drinking: developmental framework. *Pediatrics, 121*, 235–251. <https://doi.org/10.1542/peds.2007-2243A>
- Mattick, R. P., Clare, P. J., Aiken, A., Wadolowski, M., Hutchinson, D., Najman, J., ... & Degenhardt, L. (2018). Association of parental supply of alcohol with adolescent drinking, alcohol-related harms, and alcohol use disorder symptoms: a prospective cohort study. *The Lancet Public Health, 3*(2), e64-e71. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(17\)30240-2](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(17)30240-2)
- Molen, M. J. van der, Luit, J. E. H. van, Jongmans, M. J., & Molen, M. W. van der (2007). Verbal working memory in children with mild intellectual disabilities. *Kind en Adolescent, 28*, 135-148.
- Nieuwenhuijzen, M. van, Bijman, E. R., Lamberix, I. C. W., Orobio de Castro, B., Vermeer, A., & Matthys, W. (2007). Social information processing in children with mild intellectual disabilities: Validation of two measurements. *Kind en Adolescent, 28*, 149-159.
- Nieuwenhuijzen, M. van, Orobio de Castro, B., Wijnroks, L., & Vermeer, A. (2009). Social problem-solving and mild intellectual disabilities: Relations with externalizing behavior and therapeutic context. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 114*(1), 42–51. <https://doi.org/10.1352/2009.114:42-51>
- Norman, P., Bennett, p., & Lewis, H. (1998). Understanding binge drinking among young people: an application of the Theory of Planned Behavior. *Health education research, 13*(2), 163–169. <https://doi.org/10.1093/her/13.2.163-a>
- Onrust, S. A., Otten, R., Lammers, J., & Smit, F. (2016). School-based programmes to reduce and prevent substance use in different age groups: What works for whom? Systematic review and meta-regression analysis. *Clinical Psychology Review, 44*, 45-59. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.11.002>
- Perkins, H. W. (Ed.). (2003). *The social norms approach to preventing school and college age substance abuse: A handbook for educators, counselors, and clinicians*. John Wiley & Sons.
- Roberts, G. (2017). *Education sector responses to the use of alcohol, tobacco, and drugs* (Vol. 10). UNESCO Publishing.
- Rogers, R. W. (1983). Cognitive and psychological processes in fear appeals and attitude change: A revised theory of protection motivation. *Social psychophysiology: A sourcebook, 153-176*.

- Rombouts, M., van Dorsselaer, S., Scheffers-van Schayck, T., Tuithof, M., Kleinjan, M., & Monshouwer, K. (2020a). Jeugd en riskant gedrag 2019. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek Scholieren. *Trimbos: Utrecht, The Netherlands*.
- Rombouts, M., Sheffers-van Schayck, T., Dorsselaer, S. van, Kleinjan, M., Onrust, S. & Monshouwer, K. (2020b). Het gebruik van tabak, alcohol, cannabis en andere middelen in het praktijkonderwijs en cluster 4-onderwijs. Resultaten van het EXPLORE-onderzoek 2019. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Scott-Sheldon, L. A., Terry, D. L., Carey, K. B., Garey, L., & Carey, M.P. (2012). Efficacy of expectancy challenge interventions to reduce college student drinking: a meta-analytic review. *Psychology of addictive behaviors: journal of the Society of Psychologists in Addictive Behaviors*, 26(3), 393–405. <https://doi.org/10.1037/a0027565>
- Schrijvers, C. T. M., & Schoemaker, C. G. (2008). Spelen met gezondheid. Leefstijl en psychische gezondheid van de Nederlandse jeugd. *RIVM-rapport 270232001*.
- Schrijvers, C.T.M. & Schuit, A.J. (2010) Middelengebruik en seksueel gedrag van jongeren met een laag opleidingsniveau. *Bilthoven: RIVM*.
- Sharmin, S., Kypri, K., Khanam, M., Wadolowski, M., Bruno, R., Attia, J., Holliday, E., Palazzi, K., & Mattick, R. P. (2017). Effects of parental alcohol rules on risky drinking and related problems in adolescence: Systematic review and meta-analysis. *Drug and alcohol dependence*, 178, 243–256. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2017.05.011>
- Sheeran, P., & Abraham, C. (1996). The health belief model. *Predicting health behaviour*, 2, 29-80.
- Steinberg, L. (2007). Risk taking in adolescence. New perspectives from brain and behavioural science. *Current Directions in psychological science*, 16(2), 55–59.
- Swerts, C., Vandevelde, S., VanDerNagel, J. E., Vanderplasschen, W., Claes, C., & De Maeyer, J. (2017). Substance use among individuals with intellectual disabilities living independently in Flanders. *Research in Developmental Disabilities*, 63, 107–117. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.03.019>
- Taggart, L., Huxley, A., & Baker, G. (2008). Alcohol and illicit drug misuse in people with learning disabilities: implications for research and service development. *Advances in Mental Health and Learning Disabilities* 2(1), 11-21.
- To, W. T., Neiryck, S., Vanderplasschen, W., Vanheule, S., & Vandevelde, S. (2014). Substance use and misuse in persons with intellectual disabilities (ID): results of a survey in ID and addiction services in Flanders. *Research in developmental disabilities*, 35(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.10.015>
- VanDerNagel, J. E. L., Kiewik, M., Didden, R., Korzilius, H. P. L. M., Dijk, M. van, Palen, J. van der, Buitelaar, J. K. & Jong, C. A. J. de (2017). Substance Use in Individuals with Mild to Borderline Intellectual Disability: an Exploration of Rates and Risks in the Netherlands. *Advances in Neurodevelopmental Disorders* 1, 283–293.
- Vermeulen-Smit, E., Kepper, A., & Monshouwer, K. (2014). Preventie van problematisch genotmiddelengebruik onder jongeren in risicosettingen. Een systematische literatuurstudie naar de effectiviteit van interventies in justitiële jeugdinrichtingen, residentiële jeugdzorg en speciaal onderwijs en het aanbod van interventies in Nederland. *Utrecht: Trimbos-Instituut*.
- Villagrana, M. & Lee, S. Y. (2018). Parental influence on adolescent cigarette, alcohol and marijuana use: a focus on race/ethnicity and age. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 35(2), 107-118.
- Vorst, H. van der, Smit, E. & Eijnden, R. J. J. M., van der (2010). Rook- en alcoholspecifieke opvoeding – de huidige stand van zaken op het gebied van onderzoek en preventie. *Kind en Adolescent*, 4, 225-265.
- Whitaker, S., & Hughes, M. (2003). Prevalence and influence on smoking in people with learning disabilities. *British Journal of Developmental Disabilities*, 49, 91–97.

WHO. (2016). Adolescents: Health risks and solutions.

Woude van der, S.L. (2018). Praktijkonderwijs biedt jongeren in een kwetsbare positieve perspectief op werk. Nijmegen: sectorraad praktijkonderwijs.

Yap, M. B., Cheong, T. W., Zaravinos-Tsakos, F., Lubman, D. I. & Jorm, A. F. (2017). Modifiable parenting factors associated with adolescent alcohol misuse: a systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Addiction*, 112(7), 1142-1162. <https://doi.org/10.1111/add.13785>

